

przyw-
rócić-

my

pa-

mieć

„Przywróćmy Pamięć”

materiały edukacyjne

Drodzy Uczniowie,

Polska jest dzisiaj państwem, którego większość obywateli wyznaje jedną religię. Łatwo jest przez to zapomnieć, że jeszcze 60 lat temu nasz kraj był domem dla wielu nacji, religii i kultur. Wojna – zagłada Żydów, fale przesiedleń, emigracje oraz zmiany terytorialne – nieodwracalnie zmieniła oblicze Polski. Choć jednak od jej zakończenia minęło już ponad pół wieku, liczne świadectwa wciąż przypominają nam o historycznej obecności obywateli przedwojennej Rzeczypospolitej: Ukraińców, Żydów, Litwinów, Białorusinów, Ormian, Niemców, którzy w sumie stanowili 1/3 mieszkańców kraju. Tymi świadectwami są m.in. obiekty sakralne służące różnym religiom, budynki publiczne, cmentarze. Niekiedy nie zdajemy sobie sprawy z tego, że wiele miejsc kryje w sobie opowieści o ciekawej przeszłości. Czasem przypadkowo stajemy się odkrywcami lokalnej historii, natrafiając na tropy, o których nie mieliśmy pojęcia.

Program „Przywróćmy Pamięć” to zaproszenie do takich poszukiwań. To także sposób na oddanie hołdu tym, którzy odeszli, poprzez zdobycie wiedzy, przechowanie pamięci, a także, w wymiarze bardzo konkretnym – zadbanie o stan cmentarzy, gdzie spoczywają. W ramach projektu spróbujecie zrekonstruować historię Żydów w waszej miejscowości. Następnie podzielicie się efektami swoich poszukiwań z innymi, przygotowując takie działania, które pomogą poznać wielokulturowe dziedzictwo regionu. W ten sposób przywróćcie pamięć społecznościom, z których pochodzicie. Odkrywając i próbując zrozumieć przeszłość, macie okazję przekonać się, jak wielowątkowa jest historia miejsc, które wydają się tak dobrze znane. Naturalnym elementem projektu jest także opieka nad cmentarzami żydowskimi, które – często opuszczone i zaniedbane – są symbolicznym znakiem Obecności i Pamięci.

Program „Przywróćmy Pamięć” nie jest jednak wyłącznie ćwiczeniem historycznym. Udział w nim świadczy nie tylko o zainteresowaniu przeszłością, ale także o szacunku dla ludzi reprezentujących inną kulturę i wyznających inną religię. To okazja, aby popracować nad wykształceniem w sobie postawy otwartości i tolerancji, która przyda się wam także w życiu codziennym.

Książka, którą oddajemy w wasze ręce, ma za zadanie ułatwić pracę nad projektem i być punktem wyjścia do poszerzenia wiedzy na temat kultury żydowskiej. Oprócz informacji i ciekawostek proponujemy zadania, które pomogą wam w pracy, a także zainspirują do podjęcia kolejnych działań. Mamy nadzieję, że udział w programie „Przywróćmy Pamięć” przyniesie wam wiele satysfakcji i fascynujących odkryć.

Monika Krawczyk, Dyrektor Generalny
Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego

WPROWADZENIE

„Przywróćmy Pamięć” to projekt edukacyjny. Oznacza to, że będziecie pracować nad nim według pewnych określonych zasad, których większość ustalicie wspólnie.

Jeden ze współczesnych pisarzy zauważył, że przechadzając się po ulicach polskich miast, dotykamy tajemnicy Atlantyd. Jak to można rozumieć? Czy zgadzacie się z tym stwierdzeniem? Porozmawiajcie o tym.

Grupa, zadania, organizacja

Będziecie pracować w grupie, a wasza praca potrwa kilka miesięcy. Jej ostateczny wynik w dużym stopniu zależeć będzie od tego, w jaki sposób podzielicie pomiędzy siebie zadania, jak zorganizujecie waszą pracę. Istnieje co najmniej kilka możliwości: możecie podejmować wszystkie decyzje razem, wybrać spośród siebie szefa – lidera, pracować w kilku zespołach i regularnie wymieniać informacje o postępie prac... Na samym początku poproście o pomoc nauczyciela i wspólnie przedyskutujcie sprawę organizacyjną.

Obejrzyjcie przedmioty na zdjęciach obok. To besaminka i szofar. Do czego mogą służyć? Czy jeszcze się ich używa? Kim mógł być ich właściciel? Jaką kryją w sobie opowieść?... Zastanówcie się nad tym w małych grupach i podzielcie się w klasie spostrzeżeniami. Prawda, że to bardzo ciekawe, być „łowcą opowieści”? Wasza praca w projekcie także będzie miała taki charakter. Często nie chcemy poznawać tego, co wydaje się inne i odrzucamy to. Tak rodzi się nietolerancja – zastanawialiście się kiedyś nad tym?

Różnorodność

Praca nad projektem, nawet jeśli trwa długo i na początku wydaje się skomplikowana, przynosi wiele satysfakcji. Przede wszystkim dlatego, że pracując razem, na każdym etapie projektu każde z was będzie mogło wykorzystać swoje zainteresowania i umiejętności. Na pewno każdy znajdzie dla siebie ciekawe zadanie – będziecie też mieli okazję docenić siłę, jaka tkwi w różnorodności zespołu. Pamiątajcie o tym, dzieląc się zadaniami.

Najlepiej, abyście już na początku pracy nad projektem utworzyli mały zespół reporterów – dokumentalistów. Czy są wśród was osoby, które lubią robić zdjęcia? Takie, które łatwo zdobywają informacje, potrafią je zebrać i zrelacjonować? A może ktoś chciałby spróbować swoich sił jako dziennikarz i odkryć w sobie talent reportera? Przed wami ogromne pole do popisu.

Raporty i dokumentacja

Dokumentowanie działań jest istotną częścią każdego projektu – a dla projektu „Przywróćmy Pamięć” jest to szczególnie ważne. Dbajcie o różnorodną i rzetelną informację na temat każdego etapu waszej pracy – mogą to być materiały fotograficzne, krótkie raporty, spostrzeżenia i uwagi, kopie zdobytych dokumentów. Dobra dokumentacja przydaje się nie tylko po to, żeby informować innych o postępach w pracach, ale będzie także cenną pomocą dla was, kiedy na zakończenie projektu będziecie go oceniać, podsumowywać, przygotowywać prezentację i zastanawiać się nad kontynuacją działań.

Projekt „Przywróćmy Pamięć” może być świetną okazją, by odkryć w sobie nieznane dotąd umiejętności, a także nauczyć się pracy w grupie. Na zdjęciach uczniowie porządkujący cmentarz w Kolnie (po lewej) oraz uczniowie z Gimnazjum we Włodawie, grający w przedstawieniu „Przy szabasowych świecach”.

Strona internetowa programu „Przywróćmy Pamięć” powstaje głównie dzięki wam i waszej inicjatywie – zapraszamy do jej współtworzenia!

Działania na rzecz innych

Pamiętajcie, że w programie „Przywróćmy Pamięć” ważne jest nie tylko to, że sami zdobędziecie nową wiedzę i umiejętności – będziecie też odpowiedzialni za podzielenie się nią z innymi, aby w ten sposób przywrócić pamięć o wielokulturowym dziedzictwie.

Mędrcy mówią, że naprawdę mądry jest ten, kto uczy się od każdego: przystępując do udziału w programie, zgodziliście się zostać nauczycielami innych. To odpowiedzialność, ale też źródło ogromnej satysfakcji.

Na naszej stronie internetowej www.pamiec.fodz.pl będziemy prezentować efekty waszej pracy nad projektami. Przesyłajcie nam wszystko, co chcielibyście opowiedzieć o waszych działaniach, zdjęcia i informacje. Odwiedzajcie naszą stronę – znajdziecie na niej różne materiały edukacyjne, które mogą ułatwić waszą pracę.

Motywacja

Porozmawiajcie o tym, dlaczego tak naprawdę chcecie brać udział w programie „Przywróćmy Pamięć”. Co każdemu z was wydaje się najbardziej interesujące? Co uważacie za najważniejsze? Jakie efekty ma przynieść wasza praca? Czego chcielibyście się nauczyć i dowiedzieć? Porozmawiajcie o tym w parach, a potem zróbcie burzę mózgów i zapiszcie wasze odpowiedzi na tablicy. Podczas pracy nad projektem możecie niekiedy natrafić na trudności i poczuć zniechęcenie – dobrze będzie sobie wtedy przypomnieć sobie to, co was motywowało i... przystąpić do działania z jeszcze większym zaangażowaniem!

PROJEKT KROK PO KROKU

Najważniejszy jest spacer...

Spójrzcie na swoją okolicę oczami obcokrajowca – przyjrzyjcie się uważnie budynkom i skwerom. Następnie podzielcie się na zespoły i przygotujcie mapę ciekawostek, którą zaprezentujecie w klasie. Zwróciliście uwagę na te piękne okna w budynku niedaleko szkoły? Zastanowiło was, dlaczego grupa domów stoi z dala od innych lub na wzniesieniu? Czy kamień z wyrytym znakiem wydał się wam dziwny? Świetnie! Staliście się prawdziwymi poszukiwaczami tajemnic! Niezależnie od efektów tych poszukiwań, mamy nadzieję, że odkryliście skarb najważniejszy – przyjemność wspólnego poszukiwania i odkrywania niespodziewanych atrakcji na wyciągnięcie ręki!

Podczas wycieczki przyglądajcie się uważnie framugom drzwi w bramach kamienic. Czasem można na nich rozpoznać jaśniejszy ślad w kształcie wydłużonego prostokąta ułożonego pod kątem. To ślady po mezuzach, tradycyjnie umieszczanych w odrzwiach żydowskich domów. Były to płaskie, wąskie pudełeczka z drewna lub metalu z umieszczonym w środku zwitkiem pergaminu, na którym napisane są słowa modlitwy Szma (przeczytacie o niej w dalszej części książki). Obecnie formy i wzory mezuz bywają bardzo nowoczesne – tak jak w przypadku mezuzy na zdjęciu obok, która znajduje się w biurze naszej Fundacji.

mezuz

WARSZTAT MŁODEGO HISTORYKA

Kwerenda biblioteczna

Kwerenda biblioteczna to nic innego jak przeszukanie zbiorów biblioteki w poszukiwaniu informacji dotyczących interesującego was tematu – w tym przypadku chodzi o publikacje (książki i artykuły prasowe) dotyczące historii Żydów w Polsce.

- Porozmawiajcie ze szkolnym bibliotekarzem – może zgodzi się zorganizować dla was szkolenie biblioteczne, wytłumaczy, jak korzystać z różnych rodzajów katalogów oraz odpowie na wasze pytania dotyczące prowadzenia kwerendy.
- Zanim przystąpicie do samodzielnych poszukiwań – porozmawiajcie z nauczycielami historii i języka polskiego i poproście, aby wskazali wam kilka tytułów, od których możecie zacząć swoje badania. Możecie też skorzystać ze spisu, który zamieszczamy obok.
- W trakcie lektury zwracajcie uwagę na nazwiska badaczy i tytuły dzieł, na które powołują się autorzy – odszukajcie je i przejrzyjcie, mogą zawierać wiele użytecznych informacji. Przejrzyjcie też bibliografię (spis książek, którymi posługiwał się autor; często umieszczany jest na końcu tekstu) oraz przypisy – sprawdźcie, czy wymienione tam publikacje mogą być przydatne do waszych badań.
- Pamiętajcie, że potrzebne informacje znajdują się nie tylko w książkach, ale także w artykułach prasowych.
- W swoich poszukiwaniach nie powinniście się ograniczać do zbadania zasobów jednej biblioteki. Warto przeszukać katalogi innych bibliotek, do których można

Polecamy

1. Z. Borzymińska, R. Żebrowski (red.), *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, tradycja, ludzie*, t. I-II, Warszawa 2003.
2. Z. Borzymińska (red.), *Studia z dziejów Żydów w Polsce. Materiały edukacyjne dla szkół średnich i wyższych*, t. I-II, Warszawa 1995.
3. M. Buber, *Opowieści chasydów*, Poznań 2005.
4. A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska, *Historia i kultura Żydów polskich*, Warszawa 2000.
5. A. Dylewski, *Śladami Żydów polskich – przewodnik ilustrowany*, Warszawa 2002.
6. I. Z. Kanner, *Opowieści żydowskie*, Poznań 1997.
7. A. Pacholski, *Krajobraz z czerwonym słońcem*, Kalisz 2001.
8. M. Stern, *Co to jest judaizm? Odpowiedzi na najczęściej stawiane pytania*, Kraków 2003.
9. A. Unterman, *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, Warszawa 1994.

Fundacja Ochrony Dziedzictwa
Żydowskiego
www.fodz.pl

Ambasada Izraela w Polsce
www.israel.pl

Centrum Badania i Nauczania
Dziejów Kultury Żydów w Polsce
im. Mordechaja Anielewicza
www.centrum-anielewicza.uw.edu.pl

Centrum im. Mojżesza Schorra
www.schorr.edu.pl

Forum Żydów Polskich
www.fzp.jewish.org.pl

Gmina Wyznaniowa Żydowska
w Warszawie
www.warszawa.jewish.org.pl

Miesięcznik „Midrasz”
www.midrasz.pl

Muzeum Historii Żydów Polskich
www.jewishmuseum.org.pl

POLIN – Dziedzictwo Polskich Żydów
www.polin.org.pl

Stowarzyszenie Czulent
www.czulent.pl

Yad Vashem
www.yadvashem.org.il

Związek Gmin Wyznaniowych
Żydowskich w RP
www.jewish.org.pl

Żydowska Ogólnopolska
Organizacja Młodzieżowa
www.zoom.edu.pl

Żydowski Instytut Historyczny
www.jhi.pl

Żydzi w Polsce – ocalić od zapomnienia
www.historiazydow.edu.pl

dotrzeć. Zaczynjcie, oczywiście, od biblioteki szkolnej, a potem odwiedźcie inne biblioteki w swojej miejscowości.

- Wspólnie z całą klasą zastanówcie się, czy nie moglibyście odwiedzić bibliotek w pobliskich miastach. Na taką wyprawę nie musicie jechać wszyscy – wystarczy jedna lub dwie osoby oraz dorosły opiekun (we wszystkich bibliotekach, z wyjątkiem szkolnych, wymagany jest dowód osobisty).
- Pamiętajcie, że wiele bibliotek (a przede wszystkim biblioteki naukowe) nie wypożycza książek do domu. Można z nich korzystać jedynie na miejscu – w czytelni. Dlatego idąc do biblioteki, zawsze bierzcie ze sobą papier i ołówek potrzebne do robienia notatek (w niektórych czytelniach nie wolno używać długopisów!).

Archiwa

Archiwa to instytucje, które przechowują dokumenty – inaczej niż biblioteki, w których znajdują się przede wszystkim książki i czasopisma. To właśnie na podstawie zbiorów archiwalnych badacze piszą teksty historyczne – wy też możecie tego spróbować. Dostęp do archiwów jest często bardzo trudny – wstęp do większości z nich mają tylko osoby dorosłe. Jeżeli jednak uznacie, że taka wizyta jest wam potrzebna, zwróćcie się do nauczyciela z prośbą o skontaktowanie się z odpowiednim archiwum – może jego pracownicy zaproszą was do siebie i pozwolą wam zobaczyć potrzebne dokumenty, a przy okazji opowiedzą o swojej pracy i zbiorach?

- Pamiętajcie – w archiwach nie wolno mieć przy sobie długopisów! Wszystkie notatki wykonujcie się wyłącznie ołówkiem.

Internet

Niezastąpionym źródłem informacji jest dziś Internet. Odwiedźcie stronę Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego: www.fodz.pl – znajdziecie tam linki do stron internetowych instytucji zajmujących się ochroną dziedzictwa żydowskiego. Zajrzyjcie też na strony, których adresy podajemy obok. Takich stron jest zresztą znacznie więcej – w Internecie łatwo znajdziecie wiele informacji dotyczących kultury i historii Żydów, a także możecie szybko sprawdzić, czy istnieje zrzeszenie Żydów pochodzących z waszej miejscowości, czyli ziomkostwo (ang. *Landsmanshaft*). Jeżeli okaże się, że tak – spróbujcie nawiązać z nim kontakt, wysyłając e-mail lub list (najlepiej w języku angielskim). Może nawet uda się zaprosić jednego z członków ziomkostwa do waszej szkoły? Poszukiwania w sieci to także dobra okazja, by poćwiczyć języki obce. Może uda wam się znaleźć wiele ciekawostek o kulturze żydowskiej na obcojęzycznych stronach internetowych.

Wywiady z mieszkańcami waszej miejscowości

Książki, artykuły i dokumenty, które uda się wam odnaleźć, to jednak nie jedyne źródła informacji. Oprócz historii zapisanej w książkach jest przecież jeszcze historia, która istnieje w pamięci mieszkańców waszej miejscowości – historia, której możecie być pierwszymi odkrywcami i badaczami. Poszukując wiadomości, nie

zapomnijcie, że ich niewyczerpanym źródłem mogą być wywiady ze starszymi ludźmi, pamiętają oni bowiem przedwojenną społeczność żydowską waszej miejscowości. Jako dzieci codziennie spotykali się z Żydami w szkole, w sklepie i na ulicy, często byli świadkami ich świąt i obrzędów – i wciąż jeszcze mogą pamiętać zapach szabatowych potraw...

Jak przeprowadzać wywiady?

- Pamiętajcie, że zanim zaczniecie przeprowadzać wywiady, musicie się najpierw do nich przygotować. Zaczniście od przeczytania dostępnych publikacji dotyczących zagadnień, o których chcecie rozmawiać, wyjaśnijcie wątpliwości z nauczycielem. Osoba, z którą przeprowadzacie wywiad, na pewno doceni wasze starania.
- Pamiętajcie także o przygotowaniach technicznych. Najlepszym i najprostszym sposobem zapisu rozmowy jest nagrywanie, dlatego najlepiej, jeżeli uda się wam zdobyć dyktafon. Jeśli jednak będzie to niemożliwe – nic straconego. Przygotujcie zeszyt, ulubiony ołówek lub długopis, twardą podkładkę, która umożliwi pisanie w każdych warunkach i – do dzieła!
- Najlepiej jeżeli na spotkanie z wybraną osobą pójdziecie we dwójkę; sami możecie się czuć niezręcznie, a obecność zbyt dużej grupy może być z kolei kłopotliwa dla osoby, z którą przeprowadzacie wywiad. Jeśli zdecydujecie się nagrywać rozmowę, pamiętajcie, aby najpierw zapytać swoich rozmówców o zgodę.
- Przygotujcie listę pytań i koniecznie weźcie ją ze sobą; podczas wywiadu nie będziecie musieli się zastanawiać, czy nie zapomnieliście o jakimś pytaniu. Ale uwaga: nie starajcie się za wszelką cenę zadać ich wszystkich. Nie przerywajcie też wypowiedzi pytaniami, o ile nie jest to rzeczywiście konieczne. Może się zdarzyć, że usłyszycie coś, o co sami nigdy byście nie zapytali.
- Pamiętajcie – ludzie, z którymi rozmawiacie, to osoby starsze, które mogą mieć trudności z przypominaniem sobie wydarzeń sprzed ponad 60 lat. Bądźcie szczególnie cierpliwi i uprzejmi!
- Po przeprowadzeniu wywiadu jak najszybciej przesłuchajcie nagranie rozmowy (może warto je spisać?), ewentualnie – przepiszcie i uporządkujcie notatki.
- Zastanówcie się nad tym, co usłyszeliście. Czy ze sposobu, w jaki dana osoba opowiada o wydarzeniach można wywnioskować, jak je ocenia?
- Kiedy przeprowadzicie już kilka wywiadów, postarajcie się je porównać. Czy zdarza się, że różne osoby opisują te same wydarzenia? Czy ich relacje różnią się między sobą? Jak sądzą, z czego mogą wynikać różnice? Poproście nauczyciela o pomoc w usystematyzowaniu waszej dyskusji na temat wyników wywiadów.

Uczniowie z Lubaczowa słuchają relacji starszych na temat zagłady Żydów lubaczowskich.

Opowieści badaczy lokalnej historii na pewno bardzo pomogą w waszej pracy. Poproście nauczyciela o pomoc w zorganizowaniu takiego spotkania.

Archiwalne fotografie i stare dokumenty to znakomite źródło informacji na temat historii waszej miejscowości.

Dzięki nawiązaniu współpracy z nadleśnictwem uczniowie z Barcina mogli w symboliczny sposób ogrodzić miejscowy cmentarz żydowski, sadząc wzdłuż jego granic młode drzewka. To świetny przykład współdziałania sojuszników w projekcie!

REKONSTRUKCJE – OPOWIEŚCI

Rozpoczęliście pracę nad projektem od burzy mózgów na temat najbardziej frapujących obiektów, jakie znaleźliście w waszej miejscowości. Stopniowo, dzięki dalszym poszukiwaniom, odkrywaliście coraz więcej faktów. Przeprowadziliście też wywiady z mieszkańcami, zyskując ciekawe i często bardzo osobiste wspomnienia. Spróbujcie teraz odtworzyć na tej podstawie przeszłość waszej miejscowości: jak wyglądała? jak przebiegało życie codzienne? gdzie znajdowała się dzielnica żydowska? Być może uda się wam zdobyć stare mapy, które pomogą w tej rekonstrukcji i ułatwią odpowiedzi na niektóre pytania. To najtrudniejsza, ale i najciekawsza praca, jaka was czeka.

DZIAŁANIA

Opieka nad cmentarzem

Jeśli w waszej miejscowości lub w jej okolicy znajduje się cmentarz żydowski, postarajcie się nim zaopiekować. To także ważny sposób „Przywracania Pamięci”. Cmentarze w religii żydowskiej mają szczególne znaczenie. Dlatego wszystkie działania podejmowane na cmentarzach muszą odbywać się według ścisłych reguł, aby wyrazić szacunek dla tych miejsc. Na końcu tej książki znajdziecie wytyczne Komisji Rabinicznej, dzięki którym dowiecie się, co wolno, a czego nie należy robić na cmentarzu żydowskim. Zamieściliśmy także alfabet hebrajski, aby ułatwić wam zadanie odczytywania inskrypcji na nagrobkach.

Spróbujcie skatalogować nagrobki na cmentarzu, którym się opiekujecie. Oprócz fotografii ciekawą metodą dokumentacji jest także frotaż. Być może pracowaliście już w ten sposób na lekcjach plastyki. Przyłóżcie kartkę papieru lub kalki do nagrobka, a następnie zamalujcie ją miękkim ołówkiem lub kredką. Może warto zorganizować wystawę najpiękniejszych frotaży?

Sojusznicy – łatwiej działać razem

Na wielu etapach projektu staniecie przed problemami, z którymi sami nie będziecie mogli sobie poradzić. Dobrze wtedy zaangażować do współpracy innych ludzi i instytucje: staną się oni waszymi sojusznikami. Warto działać razem – pamiętajcie, że nadaje to waszej pracy szczególną wartość.

Zastanówcie się, w których momentach pracy nad projektem warto zaprosić do współpracy sojuszników. W jaki sposób najlepiej to zrobić? Do kogo należy się zwrócić?

USŁYSZCIE O NAS!!!

Pamiętajcie, że bardzo duże znaczenie dla sukcesu waszych działań ma informowanie mieszkańców o tym, co robicie. Lokalne media są waszym naturalnym sprzymierzeńcem w realizacji tego zadania.

Kogo informować?

Zróbcie listę mediów, z którymi chcielibyście podjąć współpracę. Najlepiej jest nawiązać kontakt z osobą zajmującą się podobnymi tematycznie zagadnieniami, na przykład z kimś z redakcji społecznej. Jeśli nie wiecie, kto to jest, zwróćcie się do redaktora naczelnego lub dyrektora programowego. Wybierając się na pierwszą rozmowę z dziennikarzami, przygotujcie ogólną informację o projekcie – na pewno będzie potrzebna. Oprócz współpracy z mediami czeka was także samodzielne przeprowadzenie różnych działań informacyjnych. Zróbcie burzę mózgów, i zastanówcie się kogo należy informować o waszym projekcie. Im bardziej precyzyjni będziecie w określeniu adresatów, tym skuteczniejsza będzie wasza praca.

O czym?

Warto stale utrzymywać kontakt z mediami i informować je o waszych działaniach. Wyobraźcie sobie, że cały wasz projekt jest grafem: jakie zaznaczylibyście na nim najważniejsze wydarzenia – „kroki milowe” – które mają istotny wpływ na dalsze działania? Te „kroki milowe” to właśnie wydarzenia, o których powinniście informować. A rysowanie grafu i zastanawianie się nad tym, kiedy i jak informować o swoich działaniach – to właściwie kształtowanie polityki medialnej!

Jak?

Do różnych ludzi docierają różne argumenty. Mówimy też „różnymi językami”... Zastanówcie się, jak opowiedzielibyście o swoich działaniach rówieśnikom, a jak waszym rodzicom? Czym różniłyby się te opowieści? Co podkreślalibyście w każdej z nich? To dobre ćwiczenie, by przekonać się, jak ważne jest dostosowanie formy wypowiedzi do odbiorcy. Do zainteresowań odbiorców dobieramy także techniczny sposób przekazywania informacji. Internet, plakaty w witrynach sklepów, ulotki, artykuły prasowe – do kogo najlepiej trafić za pomocą każdego z tych mediów?

Popularność w lokalnej prasie ułatwiła uczniom z Przemysła angażowanie innych mieszkańców do swoich działań.

Uczniowie z Narewki przeprowadzają wywiad.

PRZYWRACAMY PAMIĘĆ

Waszym zadaniem jest Przywrócić Pamięć, a więc podjąć takie działania, dzięki którym mieszkańcy waszej miejscowości będą mieli szansę lepiej zrozumieć specyfikę swojego regionu i jego wielokulturowego dziedzictwa.

Po zakończeniu pracy nad projektem najpierw sami przyjrzyjcie się efektom swoich działań. Z czego jesteście najbardziej dumni? Co było szczególnie zaskakujące, interesujące w odtwarzaniu historii okolicy? O czym najbardziej chcielibyście opowiedzieć innym? Przygotujcie listę wszystkich ważnych, ciekawych i zaskakujących tematów, które wiążą się z polsko-żydowską historią waszej okolicy. Na jej podstawie możecie wspólnie określić, co jest najważniejsze w przywróceniu lokalnej społeczności pamięci o współistnieniu różnych kultur. Wreszcie, będziecie musieli zdecydować, komu chcecie opowiedzieć o efektach waszej pracy, a co za tym idzie – jak macie zamiar to zrobić.

Żeby dokonać tych wyborów, warto poświęcić dużo czasu. Weźcie też pod uwagę wasze umiejętności i atuty – teraz nadarzy się świetna okazja, żeby je wykorzystać.

Bez względu na to, jakie działania zdecydujecie się podjąć, warto włożyć trochę wysiłku w ich sprawną organizację. Przygotujcie w tabeli listę zadań, które muszą być zrealizowane i wspólnie ustalcie, kto jest odpowiedzialny za każde zadanie oraz do kiedy trzeba je wykonać. Sprawdzajcie systematycznie, czy wszystko idzie zgodnie z planem, czy trzeba coś zmienić. W ten sposób wasz projekt będzie także dobrą szkołą organizowania przedsięwzięć!

OPOWIEDZIEĆ OPOWIEDZIANE

Podczas realizacji projektu byliście „łowcami opowieści”: „tropiliście opowieści” o historii waszej miejscowości w lokalnych archiwach i w różnych książkach. Zbieraliście też relacje ustne – często bezcenne świadectwa minionego czasu. Warto, żebyście zrobili użytek z tych opowieści. Możecie zaprosić do szkoły swoich rozmówców i zorganizować spotkanie na temat przeszłości waszego regionu. Ciekawym pomysłem jest także zorganizowanie wystawy archiwaliów, podczas której udostępnicie nagrania wywiadów. Pamiętajcie jednak, że wiele z tych rozmów wymaga dodatkowych komentarzy i wyjaśnień, które pozwolą odbiorcom lepiej zrozumieć treść prezentowanych wywiadów. Przed prezentacją musicie się koniecznie skontaktować z rozmówcami i uzyskać ich zgodę na wykorzystanie wybranych fragmentów rozmów. Wiele informacji na temat zbierania relacji i przeprowadzania wywiadów zamieściliśmy, opisując pracę nad projektem. Sięgnijcie do naszych podpowiedzi, a także do własnych doświadczeń z realizacji projektu.

UCZYMY INNYCH – EDUKACJA RÓWIEŚNICZA

Być może najważniejsze w waszych działaniach jest to, że możecie przekazać zdobytą wiedzę i doświadczenia swoim rówieśnikom oraz innym młodym ludziom, którzy mieszkają w okolicy. To przecież do nich i do was należy przyszłość – stoi zatem przed wami odpowiedzialne zadanie, aby ułatwić swojemu pokoleniu zrozumienie przeszłości. Z pewnością nikt lepiej od was nie wie, jak trafić do młodych ludzi – mówicie tym samym językiem, macie podobne zainteresowania, podobne sprawy są dla was ważne. Spróbujcie więc przekuć te zalety w sukces i stać się najlepszymi nauczycielami na świecie! Pamiętajcie, że waszym zadaniem jest podzielić się wiedzą, pomóc rówieśnikom zrozumieć lokalną historię oraz wspólnie zastanowić się, jakie ona ma dla was znaczenie.

Zastanówcie się, co jest dla was najważniejsze w tym zadaniu: czy chcecie przede wszystkim przekazać rówieśnikom wiedzę, czy chcecie raczej trafić do ich emocji i zachęcić do dyskusji o Ważnych Sprawach. A może spróbujecie włączyć ich w działanie i w ten sposób Przywrócić Pamięć o polsko-żydowskiej przeszłości? Oczywiście musicie pamiętać o tym, czego już się nauczyliście: że nie da się opowiedzieć wszystkiego na raz. Dlatego najpierw dobrze zastanówcie się nad wyborem tematów, które chcecie poruszyć z rówieśnikami.

Warsztaty dla młodszych klas na temat przeszłości regionu

Dobrym pomysłem na początek jest przeprowadzenie zajęć dla młodszych kolegów i koleżanek z waszej szkoły. Porozmawiajcie o tym z nauczycielem i spróbujcie przygotować takie zajęcia. Może zainteresowani uczniowie zaangażują się razem z wami w opiekę nad cmentarzem?

Debaty o wartościach

Niezależnie od waszych przygód historycznych, odkrywając wielokulturową przeszłość regionu, poznaliście także tradycję i kulturę żydowską. Rozmawialiście o żydowskiej etyce i wartościach uniwersalnych. Sięgnijcie do materiałów edukacyjnych – tekstów o Ważnych Sprawach. Może na ich podstawie zorganizujecie w szkole debatę? Rozmowa o granicach wolności słowa, o różnych odcieniach dobroczynności, o odpowiedzialności zbiorowej – to także sposób na przywracanie pamięci o wielokulturowym dziedzictwie. A przede wszystkim, to dobra okazja, by usłyszeć młodych ludzi, którzy zabierają głos w dyskusji dotyczącej ważnych spraw.

Działamy – pamiętamy

Elementem edukacji rówieśniczej będzie włączanie nowych kolegów i koleżanek w realizowane przez was działania. Bez względu na to, jak będziecie przywracać pamięć, zawsze możecie ogłosić publicznie, że poszukujecie nowych współpracowników. Być może organizacja koncertu, wspólne sprzątnięcie cmentarza, prezentacja fotografii archiwalnych czy ogłoszenie konkursu literackiego – to dobry pomysł, żeby przekazać nowym współpracownikom „żytkę łowcy opowieści”?

W szkole w Miedznej odbyła się wystawa o Januszu Korczaku.

Wystawa frottaży w szkole w Nowym Żmigrodzie.

Warsztaty w Bychawie.

SZTUKA PAMIĘTANIA

Rozmowa o przeszłości często nie jest łatwa: przywraca bowiem pamięć o sprawach ważnych, o szczęśliwych chwilach, ale także o sprawach smutnych i trudnych. Wiele z tych spraw „wymyka się słowom”. Także nasze osobiste wspomnienia, historie i opowieści nie zawsze są przecież zrozumiałe dla innych. W waszych próbach przywracania pamięci możecie natrafić na takie wyzwania.

Od najdawniejszych czasów sztuka przychodzi nam z pomocą, gdy szukamy sposobów mówienia o ważnych i trudnych sprawach. I gdy chcemy innych włączyć w tę „rozmowę bez słów”. Dzieło sztuki, właśnie dlatego, że nie jest tak dosłowne, jak dokumentalny zapis, otwiera nas na samodzielne szukanie znaczeń, zachęca do odpowiedzi na ważne pytania, pomaga spotkać się wokół wartości uniwersalnych.

Możecie wykorzystać sztukę i działania artystyczne właśnie jako zaproszenie innych do wspólnego przywracania pamięci: wasza opowieść o wielokulturowej przeszłości poruszy odbiorców i być może przyniesie nowe historie oraz rozmowy, których sami się nie spodziewacie.

Oczywiście byłoby świetnie, gdyby wśród was znalazły się osoby uzdolnione plastycznie, literacko, muzycznie. Ale żeby wykorzystać sztukę jako narzędzie w przywracaniu pamięci, nie musicie polegać tylko na własnej twórczości. Możecie korzystać z pomocy innych lub włączyć w proces artystyczny samych odbiorców, na przykład organizując konkurs.

Najważniejsze jest, żebyście świadomie wybrali to medium, jakim jest sztuka – i w ten sposób osiągnęli cel, który założyliście.

Przedstawienie

Jeśli w waszym zespole są osoby z zacięciem aktorskim i reżyserskim, możecie wybrać jakiś wątek odkrytej przez was historii miejscowości, a następnie napisać i wystawić sztukę teatralną na jego temat. Przygotowanie spektaklu to wielka frajda!

Wystawa prac plastycznych

Zabytki żydowskiego dziedzictwa mogą stanowić świetną inspirację artystyczną! Ciekawym pomysłem jest przygotowanie wystawy prac plastycznych, które przybliżą historię regionu. A może warto zorganizować w waszej szkole konkurs plastyczny? Zastanówcie się nad tym.

Skrzydlate słowa

Słowa poezji często pomagają nam zrozumieć świat lub zacząć się nad nim zastanawiać. Ciekawym projektem może być wybór różnych cytatów – mądrych słów, na jakie natrafiłicie podczas projektu, cytatów pochodzących z poezji, a także z wielkich tekstów kultury europejskiej, które znacie i uważacie za ważne – i ich prezentacja w miejscach publicznych. Możecie to zrobić zarówno na terenie szkoły, jak i w różnych miejscach miasta, oczywiście po konsultacji z odpowiednimi instytucjami. Pomysłów na prezentację cytatów na pewno znajdziecie mnóstwo: rozlepianie cytatów na słupach ogłoszeniowych, wykonanie tekturowych kostek z cytatami na każdej ściance, które można zostawić w bibliotece miejskiej, rozwieszenie cytatów na sznurkach między drzewami w parku, przypiętych klamerkami do bielizny, graffiti w dozwolonych miejscach...

...a to tylko kilka możliwości!

Może uda się wam włączyć do współpracy lokalną gazetę? Ciekawym pomysłem byłby także konkurs literacki, który wykorzystywałby te cytaty.

Przedstawienie we Włodawie.

Muzyka łagodzi obyczaje

Zorganizowanie koncertu, który prezentowałby muzykę różnych kultur – to strzał w dziesiątkę. Muzyce może towarzyszyć pokaz fotografii, czytanie wierszy, krótkie opowiadania, na jakie natrafiłicie podczas realizacji waszego projektu. Najlepiej słucho muzyki granej na żywo: czy są wśród was osoby grające na instrumentach? A może nawiążecie współpracę z pobliską szkołą muzyczną? Warto zastanowić się nad miejscem koncertu. Jeśli może się on odbyć w jakimś „miejscu z duszą” – zabytkowym budynku, starej synagodze, bibliotece miejskiej – na pewno podniesie to jego atrakcyjność.

Happening

Wasz projekt to dobra okazja, żeby zachęcić innych do rozmowy o tożsamości miejsca, pochodzeniu, dziedzictwie. Może warto zorganizować jakieś działanie publiczne, angażujące wielu mieszkańców? Takie działanie może mieć charakter „zapalnika”, który zmusi przechodniów do refleksji (możecie na przykład wykonać plenerowe przedstawienie pantomimy). Może to także być zaproszenie do reakcji: Hyde Park (czyt: hajd park) jest świetnym sposobem, żeby umożliwić mieszkańcom włączenie się w dyskusję na zadany przez was temat. Zachęcamy, żebyście wykorzystali happening do dyskusji o wartościach uniwersalnych. Porozmawiajcie o tym z nauczycielem.

Nauka tańca żydowskiego prowadzona przez uczniów z Kędzierzyna-Koźła.

PROMUJEMY REGION

Podczas pracy nad projektem zdarzało się wam natrafiać na ciekawe fakty z historii waszej miejscowości. Czy czuliście się dumni, że mieszkacie w takim wyjątkowym miejscu? Mamy nadzieję, że tak właśnie było. Wielokulturowe dziedzictwo jest

Wywiad z uczennicami
z Czerwionki-Leszczyn.

Uczniowie ze Staszowa wydali
książeczkę na temat historii
miejscowego cmentarza żydowskiego,
zamieszczając w niej także wywiad
z potomkiem Żydów staszowskich.

także coraz bardziej pożądanym „towarem turystycznym”... o ile turyści mają szansę się o nim dowiedzieć. Możecie pomóc w wypromowaniu waszej miejscowości – przydadzą się wam do tego umiejętności, które zdobyliście już podczas pracy nad projektem: poszukiwanie sojuszników oraz działania informacyjne. Warto nawiązać współpracę z władzami samorządowymi i przedstawicielami lokalnych mediów oraz zachęcić ich do spojrzenia na waszą miejscowość „nowymi oczyma”. Na pewno pomoże w tym wiedza, którą zdobyliście podczas pracy nad projektem.

Niezależnie od przekonywania dorosłych do promowania wielokulturowości, sami możecie podjąć działania, które przekonają innych mieszkańców (a może także turystów?) o atrakcyjności i wyjątkowości waszej miejscowości.

Zorganizowanie trasy „śladami żydowskich zabytków”

Możecie przeobrazić się w przewodników turystycznych i oprowadzać innych śladami wielokulturowej przeszłości. Będziecie musieli zaprojektować taką trasę turystyczną i zastanowić się nad doborem informacji, które chcecie przekazać. A może uda się oznaczyć trasę w jakiś szczególny sposób – przygotować tabliczki informacyjne lub ulotkę? Spróbujcie porozmawiać o tym z władzami lokalnymi. Wasza działalność dodatkowo podniesie atrakcyjność turystyczną miejscowości!

Materiały promocyjne miejscowości

Spróbujcie się wcielić w rolę projektantów i ekspertów *public relations*. Zaprojektujcie materiały promujące miejscowość: ulotkę, plakat, może stronę internetową. To dobra lekcja szerszego spojrzenia na waszą okolice i próby połączenia waszych odkryć w jedną całość z innymi atutami regionu. Być może dobrze zaprojektowany projekt doczeka się realizacji we współpracy z władzami samorządowymi?

EWALUACJA – PORA NA OCENĘ PROJEKTU

Pracowaliście długo i ciężko – najwyższa pora, żeby spojrzeć wstecz i ocenić swoją pracę: wspólnie cieszyć się z sukcesów, zastanowić się, co można było zrobić inaczej, przeanalizować największe trudności. Warto poświęcić czas na ewaluację (ocenę) waszych działań – analiza ta pozwoli wam dostrzec osiągnięte sukcesy i problemy, jakie napotkaliście podczas realizacji projektu; ale przede wszystkim będziecie mieli okazję przekonać się, jak wiele umiejętności zdobyliście.

Projekt

Poproście o pomoc nauczyciela i podsumujcie projekt. Pamiętacie o grafie, który rysowaliście, by ustalić „kroki milowe” projektu? Teraz na jego podstawie porozmawiajcie i zastanówcie się, które etapy były sukcesem, a w których nie wszystko poszło tak jak chcieliście. Co sprawiło, że można mówić o sukcesie? Co można było zrobić inaczej? Warto jest precyzyjnie wskazywać na różne czynniki, które miały na to wpływ – sukcesy i porażki nie są tylko kwestią przypadku.

Nasza grupa

Jak wam się razem pracowało? Co jest atutem waszej grupy? Jakie były mocne strony współpracy? Jeśli zdarzały się konflikty, to z czego wynikały? Czy można im było zapobiec? Na co zwrócilibyście szczególną uwagę, pracując razem przy następnym projekcie? Ocena pracy grupy bardzo przydaje się w życiu zawodowym – będziecie pracować w różnych zespołach i często sukces realizowanych zadań będzie zależeć od tego, czy trafnie i szybko ocenicie waszą współpracę.

Ja

Pamiętacie o burzy mózgów podczas której mówiliście o tym, co was motywuje do uczestnictwa w projekcie? Porozmawiajcie w parach, czy udało się spełnić wasze oczekiwania.

Czego każdy z was się nauczył i dowiedział? Jakie umiejętności nabyliście? Czy projekt odkrywania historycznego wielokulturowego dziedzictwa zmienił jakoś wasz sposób patrzenia na świat? Jeśli tak – to jak? Co było dla was osobiście najważniejszym, najtrudniejszym, najciekawszym doświadczeniem? Czy chcielibyście jeszcze raz uczestniczyć w takim projekcie? Jak zareklamowalibyście udział w nim waszym rówieśnikom?

Spróbujcie precyzyjnie określać, czego nauczyliście się podczas pracy w projekcie. To umiejętność ważna także w życiu zawodowym. Ćwiczcie się w niej już dziś!

Mówi się często, że ewaluacja mierzy zmianę: oceniając projekt, na różne sposoby próbujecie sprawdzić, czy i w jakim stopniu pod wpływem waszych działań zaszła zmiana w otoczeniu oraz w was samych. Warto, żebyście rozmawiali o projekcie nie tylko po jego zakończeniu, ale także na różnych etapach jego trwania. Zapisując efekty waszych systematycznych „rozmów ewaluacyjnych”, otrzymacie wartościowy materiał, który pozwoli wam precyzyjnie i świadomie określić zmiany, które dokonały się dzięki waszym działaniom.

Podczas ogólnopolskiej prezentacji programu „Przywróćmy Pamięć” uczestnicy mogą się podzielić doświadczeniami i uwagami na temat swoich działań.

Burza mózgów to dobra „rozgrzewka” do dyskusji o sukcesach i trudnościach waszego projektu.

Świątynia Jerozolimska była najważniejszą budowlą sakralną judaizmu. Zgodnie z przekazem biblijnym wzniesiona została za panowania króla Salomona, aby pomieścić Arkę Przymierza – ozdobną skrzynię, w której złożono tablice z Dziesięciorgiem Przykazań. Budowała ją, tzw. Pierwsza Świątynia, powstała około 960 r. p.n.e. Została ona zniszczona przez Babilończyków w 586 r. p.n.e., a następnie odbudowana w V w. p.n.e. (tzw. Druga Świątynia). Druga Świątynia, zburzona przez Rzymian w 70 r. n.e., nie została nigdy odbudowana. Na fotografii powyżej widzicie panoramę Jerozolimy. Pośrodku widoczna jest Kupała na Skale, meczet, wzniesiony na dawnym dziedzińcu Świątyni.

Żydzi bardzo rygorystycznie przestrzegają zakazu wymawiania imienia Boga. Imię Boga wypowiadano głośno tylko w Świątyni Jerozolimskiej i tylko w jednym dniu w roku. Po jej zburzeniu nie wymawia się go wcale, zastępuje się je słowem HaSzem. Imienia Bożego nie należy także wymazywać ani wycierać – religijni Żydzi nie zapisują go, zapobiegając w ten sposób jego ewentualnemu zbezczeszeniu.

Inni

Czy sądzicie, że udało się wam przywrócić pamięć? Co to tak naprawdę oznacza w przypadku waszej społeczności lokalnej? Czy coś się zmieniło w waszej okolicy po zrealizowaniu projektu? Możecie tę rozmowę podzielić na dwa etapy: najpierw zastanowić się nad tym w grupie, a następnie zapytać mieszkańców o ich opinie. Niezależnie od tego, czy uda się znaleźć odpowiedzi na wszystkie te pytania i czy będą to odpowiedzi wyłącznie pozytywne – najważniejszą sprawą jest refleksja, którą podejmiecie oraz samo poszukiwanie odpowiedzi. Projekt „Przywróćmy Pamięć”, jak każdy projekt o charakterze lokalnym, może być świetną lekcją otwierania się na świat i zmieniania go na lepsze. Jeśli dostrzeżecie taką możliwość – nauczycie się czegoś bardzo ważnego!

KILKA SŁÓW O RELIGII ŻYDÓW

Judaizm jest jedną z najstarszych religii świata. Jego podstawą jest wiara w jednego Boga, który stworzył świat i jest obecny w jego historii. Na mocy przymierza zawartego z patriarchą Abrahamem, Żydzi stali się narodem wybranym, otoczonym szczególną Bożą opieką. Żydzi nazywani są Ludem Księgi, ponieważ ich religia opiera się na świętej księdze – Torze, zawierającej słowa, które według tradycji Bóg objawił Mojżeszowi na górze Synaj. Tora opisuje dzieje ludzkości od momentu stworzenia świata, a także jest źródłem prawa religijnego i etycznego.

Przymierze zawarte z Bogiem nadaje dziejom Izraela wymiar sakralny – historia Izraela jest historią Boskiej ingerencji w losy Narodu Wybranego, w której porażki Izraelitów wynikają z ich niewierności przykazaniom Bożym, zaś sukcesy są wynikiem powrotu do stanu Przymierza. Ma to ważne konsekwencje dla każdego religijnego Żyda – szczególny rodzaj relacji z Bogiem oraz przykazania wywodzące się z Tory i regulujące niemal wszystkie dziedziny życia powodują, że sprawy religijne i codzienność przenikają się, a wiele powszednich czynności zyskuje wymiar religijny.

Szczególna rola, jaką w życiu Żydów odgrywa Tora, sprawia, że najważniejszym nakazem religijnym jest jej studiowanie. Mędracy mówią, że bez Tory Żydzi są jak ryby bez wody. Pięć ksiąg biblijnych, z których składa się Tora, podzielonych zostało na 54 fragmenty – parsze – odczytywane w synagodze na początku każdego tygodnia. W ten sposób Żydzi wciąż na nowo mogą odkrywać sens zawartych w Torze słów i odnosić je do swojego życia.

Na przestrzeni wieków rozwinęło się wiele interpretacji tekstu Tory – stąd także wiele sposobów odnoszenia jej przykazań do życia codziennego i religijnego. Judaizm nigdy nie był religią, która posiadałaby jednego duchowego przywódcę i jeden kanoniczny sposób interpretowania nakazów życia religijnego. Tradycja mówi, że przywódcą wszystkich Żydów jest Tora i tylko ona. Dzięki temu

w obrębie judaizmu możliwy był rozwój i współistnienie wielu nurtów – różnią się one od siebie przede wszystkim odmiennym rozłożeniem akcentów w życiu religijnym i codziennym. Obecnie wymienia się nurty ortodoksyjne, liberalne, konserwatywne i progresywne. Jeśli chcecie dowiedzieć się więcej na ten temat, sięgnijcie do odpowiednich publikacji oraz do Internetu.

Istnieje wiele różnych metod interpretowania Tory, które, w zależności od stopnia zaawansowania studiujących, odwołują się do komentarzy innych rabinów i filozofów, relacji pomiędzy fragmentami tekstu, a nawet jego poszczególnymi słowami. Ciekawą i popularną metodą interpretowania tekstu biblijnego są midrasze – komentarze, które za pomocą objaśnień lub przypowieści łączą religijne interpretacje z osobistymi przemyśleniami oraz odniesieniami do tradycji i zwyczajów. Midrasze powstawały głównie pomiędzy II a IV wiekiem, początkowo przekazywano je ustnie; do XI w. wiele z nich zostało spisanych. Midrasze powstają do dzisiaj, jako osobiste i aktualne komentarze do Tory, będąc wyrazem nieustającej próby odkrywania jej sensu w życiu każdego człowieka.

Tora składa się z dwóch części – Tory pisanej oraz Tory ustnej. Tora pisana to inaczej Tanach, czyli Chumasz (Pięcioksiąg, a więc pięć pierwszych ksiąg Biblii), Newiim (Prorocy) oraz Ketuwim (Pisma). Tora ustna to Talmud, który składa się z Miszny i komentarza do niej: Gemary.

Aron ha-kodesz to wnękę, w której przechowywane są zwójce Tory. Na zdjęciu – bogato zdobiony aron ha-kodesz w synagodze w Tykocinie.

W każdej synagodze znajduje się zwój Tory – spisanej na nawiniętym na dwie rolki (tzw. rodały) pergaminie. Zwój Tory otaczany jest czcią i szacunkiem – stąd kunsztowne ozdoby, które mają podkreślić jego niezwykłą wartość. Na zdjęciu widzicie charakterystyczną bogato haftowaną „sukienkę”, w którą owijany jest zwój po zakończeniu lektury.

Według tradycji, protoplastą narodu Izraela był Jakub, wnuk patriarchy Abrahama. Stoczył on walkę z Aniołem, wysłannikiem Boga. Na pamiątkę tego pojedynku otrzymał nowe imię: *Israel* – „ten, który mocuje się z Bogiem”. Określenie „Żydzi” pochodzi od hebrajskiego słowa *Jehudim* – Judejczycy, które po łacinie brzmi *Iudaei*. Polski wyraz „Żyd” powstał wskutek zapożyczenia z języków romańskich – to dlatego „i” zmieniło się w „ż”.

Jad, ozdobna wskazówka o zakończeniu w kształcie dłoni, używany jest w synagodze do wskazywania odczytywanego tekstu z Tory, aby uchronić ją przed zbezczeszczeniem.

Do modlitwy Żydzi zakładają szale z frędzlami – tałesy oraz filakterie, *tefilim*: skórzane pudełeczka z fragmentami Tory spisany na pergaminie, które przymocowywane są do ramienia i czoła za pomocą skórzanych rzemieni. W tradycyjnym judaizmie do odmówienia na głos niektórych modlitw potrzebny jest *minian*, czyli zgromadzenie co najmniej dziesięciu dorosłych mężczyzn. Przeczytajcie Księgę Liczb (Lb 15,39–40) – skąd wzięły się frędzle przy tałesach?

Na stronach Talmudu „spotykają się” i toczą dyskusje mędrcy z różnych epok. Na środku każdej strony znajduje się tekst Miszny, a wokół niego – komentarze rabiniczne, czyli Gemara.

po polsku	po łacinie	po hebrajsku
Księga Rodzaju (Rdz)	Genesis	Bereszit – „Na początku”
Księga Wyjścia (Wj)	Exodus	Szemat – „Imiona”
Księga Kapłańska (Kpł)	Leviticus	Wajikra – „I wezwałem”
Księga Liczb (Lb)	Numeri	Bamidbar – „Na pustyni”
Księga Powtórzonego Prawa (Pwp)	Deuteronomium	Dewarim – „Słowa”

Chumasz, nazywany także Pięcioksięgiem Mojżeszowym lub po prostu Torą, opisuje dzieje od stworzenia świata do śmierci Mojżesza u granic Ziemi Obiecanej, zawiera także 613 micw (liczba pojedyncza: micwa) – przykazań, których powinni przestrzegać Żydzi. Hebrajskie nazwy ksiąg, składających się na Chumasz, pochodzą od pierwszych słów tekstu (w tabeli powyżej zestawiliśmy polskie, łacińskie i hebrajskie nazwy tych ksiąg).

„Szma” to modlitwa, którą codziennie odmawia się rano i wieczorem. Brzmi ona: „Słuchaj, Izraelu: Pan jest naszym Bogiem, Pan jest jedyny”. Przykazanie jej odmawiania otrzymał Mojżesz od Pana – czytamy w Księdze Powtórzonego Prawa (Pwp 6,4-9). Odnajdźcie ten rozdział w Biblii i przeczytajcie resztę przykazań.

Nowiim, czyli Prorocy, to osiem ksiąg, które opisują dzieje Izraela od śmierci Mojżesza do czasu niewoli babilońskiej. Ketuwim, czyli Pisma, to jedenaście ksiąg, wśród których znajdują się Psalmy, Księga Przysłów, Księga Hioba, Pieśń nad Pieśniami, Księga Rut, Księga Koheleta, Księga Estery, Księga Lamentacji, Księgi Kronik, Księgi Ezdrasza i Nehemiasza oraz Księga Daniela.

Tora ustna, czyli Talmud, początkowo przekazywana była ustnie przez kolejne pokolenia mędrców. Dopiero w obliczu prześladowań rzymskich, kiedy zaistniało poważne zagrożenie zgładzenia wszystkich rabinów, zdecydowano się spisać Torę ustną – w ten sposób powstała Miszna. Komentarze i wyjaśnienia do bardzo zwięzłego tekstu Miszny, które narastały przez kolejne wieki, zostały spisane, tworząc Gemarę.

Najlepszym sposobem na uporządkowanie wiadomości dotyczących układu Biblii Hebrajskiej jest wykonanie tabelki lub grafu. Spróbujcie zrobić to wspólnie na lekcji religii lub języka polskiego. Warto porównać układ Biblii Hebrajskiej i Starego Testamentu. Czy istnieją jakieś różnice?

CZAS RADOŚCI, CZAS SMUTKU

Tradycja mówi, że Żydzi otrzymali od Boga kalendarz na znak, że nie są już niewolnikami i mogą sami być panami swojego czasu. Kalendarz żydowski to kalendarz księżycowo-słoneczny. Oznacza to, że rachuba czasu oparta jest na fazach księżyca i dostosowywana do kalendarza słonecznego. Mówi się, że połączenie księżycowej i słonecznej rachuby czasu symbolicznie pokazuje zobowiązanie każdego Żyda: żyjącego w zgodzie z rytmem świata (słońce), ale zachowującego pamięć o odrębności swojego narodu (księżyc).

Życie pobożnych Żydów odmierzane jest rytmem świąt i uroczystości, które jednoczą zarówno poszczególne rodziny, jak i całą społeczność. Rytuały i tradycje związane z każdym ważnym wydarzeniem włączają w świętowanie wszystkich, od najmłodszych do najstarszych – dla każdego znajduje się jakieś zadanie, które sprawia, że wszyscy są ważni i potrzebni w spełnianiu kolejnych przykazań.

Narodziny

Według prawa religijnego Żydem jest każde dziecko, którego matka jest Żydówką. Żydem jest także ten, kto przeszedł proces konwersji na judaizm. Chłopcy w ósmym dniu życia zostają poddani rytuałowi obrzezania (*brit mila*), czyli usunięcia napletka. Podczas obrzezania chłopcu nadaje się imię.

Dziewczynki otrzymują imię w pierwszy szabat po narodzeniu; ich ojciec czyta wtedy w synagodze parszę Tory.

Dojrzałość

Rytuałem związanym z wchodzeniem w dorosłość jest *bar micwa* (w przypadku chłopców) oraz *bat micwa* (w przypadku dziewcząt). Chłopcy po ukończeniu 13 roku życia po raz pierwszy czytają wtedy w synagodze Torę i wygłaszają komentarz do niej. Od momentu *bar micwy* są według prawa żydowskiego uznawani za dorosłych, mogą współtworzyć *minian* oraz zakładać do modlitwy taśes i filakterie. Młode Żydówki obchodzą *bat micwę* po swoich 12 urodzinach; tradycyjnie z tej okazji w niektórych społecznościach wolno im czytać w niedzielę psalmy. Obecnie w wielu synagogach dziewczynki, podobnie jak chłopcy, czytają Torę i wygłaszają do niej komentarze.

Prawo religijne mówi, że od dnia *bar micwy* i *bat micwy* każdy młody człowiek jest osobiście odpowiedzialny za swoje czyny przed Bogiem, obowiązując go też wszystkie nakazy i przywileje związane z byciem dojrzałym.

Małżeństwo

Małżeństwo to po hebrajsku *kidduszin*, co oznacza uświęcenie. Założenie rodziny i posiadanie potomstwa jest jedną z micw. Dobieraniem odpowiednich partnerów w przeszłości tradycyjnie zajmowali się zawodowi swaci. Ceremonia zaślubin odbywa się pod baldachimem zwanym chupą. Zgodnie z tradycją, pan młody rozbija stopą kielich (z którego małżonkowie wypili wcześniej wino) na pamiątkę zburzenia Świątyni Jerozolimskiej oraz... aby uchronić się od roli pantoflarza!

Lata w kalendarzu żydowskim liczone są od stworzenia świata, czyli od 3761 r. p.n.e. Kalendarz żydowski liczy 12 miesięcy, z których każdy rozpoczyna się od nowiu księżyca. Jeden miesiąc ma 29-30 dni, a rok – 354 dni. Kalendarz jest korygowany w stosunku do słonecznego siedem razy w ciągu 19 lat: w roku przestępnym, 13-księżycowym, dodaje się miesiąc – Adar szeni.

W judaizmie obrzezanie odbywa się na pamiątkę przymierza zawartego pomiędzy Bogiem a Abrahamem (Rdz 17,11).

Micwa to przykazanie – w Torze jest ich 613! Dzieli się one na różne grupy dotyczące zarówno kwestii etycznych, jak i rytuałów religijnych. Dekalog, zwany po hebrajsku Dziesięciorgiem Słów, jest podstawowym, skróconym zapisem przykazań etycznych. Istnieje także tzw. siedem praw Noachidów, które obowiązują wszystkich ludzi, niezależnie od tego, czy są Żydami, czy też nie. Ale micwa to słowo mające wiele znaczeń – oznacza także „dobry uczynek” i „zasługę”. Czy wiecie, że radowanie się też jest micwą?

Ślub pod chupą w synagodze im. Nożyków w Warszawie.

Dom przedpogrzebowy w Żiębicach.

Symbole na macewie powyżej mogą oznaczać, że zmarła była kobietą (złamana świeczka) i zasłynęła jako dobry i hojny człowiek (puszka na cedakę – symbol dobroczynności).

Podczas zaślubin zostaje odczytana *ketuba* – umowa ślubna, w której spisane są zobowiązania męża wobec żony.

Śmierć

Pogrzeb zmarłej osoby powinien się odbyć w ciągu doby po jej śmierci. Przygotowaniem zmarłego do pochówku zajmuje się bractwo pogrzebowe – *Chewra Kadisha*. Członkostwo w bractwie pogrzebowym jest całkowicie dobrowolne, a osoby, które decydują się do niego należeć, cieszą się w gminie ogromnym szacunkiem. Przed pochówkiem członkowie bractwa obmywają zmarłego i owijają go w biały całun – kitel. Podczas pogrzebu najstarszy syn zmarłego odmawia modlitwę Kadisz. Ścisła żałoba po śmierci bliskich trwa siedem dni i nazywa się *sziva* (z hebrajskiego: „siedem”).

Żydzi przez stulecia w ogóle nie używali nazwisk. Zostało im to nakazane dopiero w końcu XVIII wieku przez dekrety państwowe (np. w cesarstwie austriackim w roku 1787).

Niemieckie brzmienie niektórych nazwisk żydowskich – jak Goldstein czy Rosenblum – wynikało z faktu, że były one nadawane przez urzędników austriackich lub pruskich. Mimo nakazu posługiwania się nazwiskami na epitafiach nie podawano ich niemal do końca XIX wieku, wymieniając tylko imię ojca lub męża osoby zmarłej.

Cmentarze

W religii żydowskiej cmentarz otaczany jest szczególną czcią. Cmentarze są miejscem nienaruszalnym, aż do czasu Sądu Ostatecznego i zmartwychwstania ciał. Istnieje tradycja, która mówi, że dusza i ciało pozostają połączone nawet po śmierci, więc jeżeli tu, na ziemi, naruszy się kości, to naruszony zostaje także spokój duszy w niebie.

Rytuał grzebania zmarłych w tradycji żydowskiej ulegał zmianom na przestrzeni dziejów. W czasach biblijnych zawinięte w całun ciała chowano na pustyni pod usypywanymi z kamieni kopcami. W średniowieczu na cmentarzach żydowskich pojawiły się charakterystyczne nagrobki – macewy, które jednak przybierały jeszcze dość zróżnicowane formy, związane w dużej mierze z miejscowymi zwyczajami i sposobami dekoracji. Ostateczny układ i rodzaj tekstów, które umieszczane są

na macewach, ukształtował się dopiero w XVIII wieku. Oprócz imienia osoby zmarłej i daty śmierci, na macewach znajdowały się cytaty z Tory lub Psalmów, formuły pochwalne dotyczące zmarłego, a czasem także informacje o rodzie, z którego pochodził.

Prawie każde epitafium rozpoczyna się od formuły: „tu spoczywa” – פִּיּוּן. Na nagrobkach kobiet często stosowany jest skrót: „tu została ukryta” – פִּיּוּן lub פִּיּוּן. Na tradycyjnych nagrobkach żydowskich nie podawano nazwisk – pojawiały się wyłącznie imiona wraz z określeniem pochodzenia (np. Dawid syn Abrama). Słowem הכהן (ha-kohen) zaznaczano pochodzenie zmarłego z rodu kapłańskiego.

Data śmierci często była podawana według tzw. małej rachuby (לִפְקָה), czyli z pominięciem tysiącleci – zatem zamiast 5766, na nagrobku z tego roku znaleźlibyśmy datę 766. Data zapisana jest za pomocą liter oznaczonych specjalnymi znaczkami lub kropkami, ustawionymi od największej wartości do najmniejszej.

Na dole macew często znaleźć można złożony z hebrajskich liter skrót הַנִּצְבָּה. Są to pierwsze litery słów wersetu 29 z dwudziestego piątego rozdziału I Księgi Samuela. Oprócz napisów, w górnej części macew umieszczane były często przedstawienia o charakterze symbolicznym. Przekazują nam one wiele informacji dotyczących osoby zmarłej: czy była to kobieta, czy mężczyzna, z jakiego rodu pochodziła, jak miała na imię, jakim była człowiekiem. Nie wszystkie symbole są jednoznaczne, często jednak stanowią ważne dopełnienie inskrypcji. Pod koniec XIX i na początku XX wieku zaczęły się pojawiać macewy, na których oprócz hebrajskich inskrypcji znajdują się także napisy w językach narodowych; najczęściej jest to imię i nazwisko osoby zmarłej oraz data jej śmierci.

Na odwiedzanych cmentarzach żydowskich będziecie mogli zauważyć małe kamyki położone na niektórych macewach. To żydowski sposób oddawania czci zmarłym. Istnieje kilka wyjaśnień tej tradycji. Jedno z nich odwołuje się do czasów biblijnych, kiedy zwłoki chroniono przed profanacją kopcami z kamieni. Inne nawiązuje do powiązania trzech słów hebrajskich: „kamień”, ewen – אֶבֶן, „syn”, ben – בֶּן oraz „ojciec”, aw – אָב. Słowo oznaczające kamień zawiera w sobie wszystkie litery, z których składają się dwa pozostałe wyrazy – w ten sposób symbolicznie łączy pojęcie „ojca” i „syna”. Kładąc kamienie na macewach, Żydzi symbolicznie włączają siebie w ciąg kolejnych pokoleń, oddając hołd Minionym.

ŚWIĘTA ŻYDOWSKIE

Większość świąt żydowskich ma swoje źródło w Torze, a ich charakter łączy się ściśle z cyklem pór roku. Istnieją następujące święta biblijne: Rosz HaSzana, Jom Kipur oraz Pesach, Szawuot, Sukot (trzy ostatnie to tzw. święta pielgrzymie), a także Purim i Chanuka. Obchodzone są także święta rocznicowe związane z narodem żydowskim oraz państwem Izrael – Jom HaAcmaut, Jom Jeruszałaim, Tisza BeAw. Przede wszystkim jednak wszyscy religijni Żydzi co tydzień obchodzą szabat.

Znajdźcie w Biblii następujące fragmenty: Wj 12,37-42; Wj 19,10-25; Kpł 23,15-21; Kpł 23,41-43; Est 7,1-10. Dopasujcie je do odpowiednich świąt żydowskich.

Szabat jest najważniejszym i bardzo uroczystym świętem; upamiętnia on odpoczynek Boga po trudzie tworzenia świata. Tradycja mówi, że szabat jest jak oblubienica, a jego świętowanie jak wesele. Święto zaczyna się w piątek tuż przed zmrokiem. Przed szabatową kolacją kobiety zapalają w domu świece, a mężczyźni uczestniczą w modlitwie w synagodze. Po powrocie z synagogi odbywa się kolacja szabatowa, a w sobotę – dwie uroczyste uczty. Od momentu zachodu słońca

Na zdjęciu kartka z życzeniami noworocznymi, którą wysyłaliśmy z okazji 5766. Jaka to data w kalendarzu gregoriańskim?

Pierwszy dzień każdego nowego miesiąca rozpoczyna się od nowiu księżyca. Aby obliczyć, kiedy trzeba zacząć świętowanie, obserwowano niebo, wypatrując księżyca, a następnie ogłaszano rozpoczęcie nowego miesiąca. Kiedy Żydzi rozproszyli się po całym świecie, rachuba czasu nie była już tak prosta.

Aby uniknąć pomyłki, świętuje się dwa pierwsze dni miesiąca. Podobnie sprawa przedstawia się ze świętami – dlatego Żydzi poza Izraelem spożywają dwie kolacje sederowe itd.

następuje całkowity zakaz wykonywania jakiejkolwiek pracy, która byłaby twórczą ingerencją człowieka w świat (np. budowanie, rozpalanie ognia, gotowanie). Szabat jest doskonałą okazją do świętowania w gronie rodziny oraz studiowania Tory i innych tekstów religijnych.

W sobotę wieczór następuje Hawdala, czyli „pożegnanie szabatu” – na zakończenie święta zapala się świecę hawdallową o dwóch knotach oraz wąża wonności, aby wspomnienie przyjemności świętowania pozostało aż do następnego szabatu. Typowymi potrawami szabatowymi są ryby faszerowane, kugel oraz czulent.

Rosz HaSzana to żydowski Nowy Rok – upamiętnia on stworzenie świata. Tradycja mówi, że w tym czasie Bóg otwiera księgę, w której zostały zapisane wszystkie czyny każdego człowieka i wydaje sąd, kto zostanie wpisany do Księgi Życia (niezapisanych czeka wieczna kara) – wyrok zapada w Jom Kipur, w Dniu Pojednania. Stąd zwyczajowe życzenia noworoczne: „obyś został zapisany i zapieczętowany na nowy rok”, a także zwyczaj jedzenia jabłek z miodem, symbolizujących nadzieję na nadejście pomyślnego czasu.

Jom Kipur zwany jest także Dniem Pojednania. Żydzi wierzą, że Najwyższy przebacza tego dnia grzechy, które człowiek poczynił wobec Niego. Do pojednania z Bogiem przygotowuje post trwający dwadzieścia pięć godzin. Przed Jom Kipur każdy prosi o przebaczenie nie tylko Boga, ale także osoby, które skrzywdził. Święto Jom Kipur odzwierciedla ideę, że ci, którzy okazują skruchę i naprawiają błędy, mogą dostąpić łaski przebaczenia.

Sukot zwane jest także Świętem Szałasów lub Kuczek. Trwa osiem dni, podczas których rodziny przenoszą się do prowizorycznych szałasów (po hebrajsku: *suka*), by upamiętnić czterdziestoletnią wędrówkę ludu Izraela po pustyni i ufność w Bożą opiekę.

Pesach (Pascha) upamiętnia wyjście narodu Izraela z Egiptu. Charakterystyczna dla tego święta jest uroczysta kolacja (*seder*), przygotowana i spożywana zgodnie ze wskazówkami zawartymi w Księdze Wyjścia (Wj 12,3–20). Wieczór sederowy składa się z rytuałów odprawianych w ustalonym porządku. Podczas kolacji spożywa się m.in. macę, na pamiątkę niewyrośniętego chleba bez zakwasu, przygotowanego w pośpiechu przez Izraelitów, a także gorzkie zioła, na pamiątkę niewoli egipskiej. Ponieważ Pesach jest świętem wyzwolenia z niewoli, tradycyjnie podczas sederu nikt nie nalewa sobie sam wina – aby każdy mógł poczuć się jak król. Czy wiecie, że opisana w Nowym Testamencie Ostatnia Wieczerza, była w istocie wieczorem sederowym?

Spróbujcie obliczyć, jaka jest data początku święta Szawuot według kalendarza gregoriańskiego w 2007 roku, jeśli Pesach w tym roku rozpoczyna się 3 kwietnia.

Szawuot to święto, które upamiętnia otrzymanie Tory na górze Synaj. Wypada ono w pięćdziesiąt dni po Pesach. Noc poprzedzającą Szawuot Żydzi spędzają na studiowaniu Tory. Tradycyjnie spożywa się potrawy mleczne; jedna z inter-

pretacji tego zwyczaju mówi, że mleko jest pokarmem dzieci, a przekazanie Tory na górze Synaj to zachęta do odzyskania dziecięcej niewinności i rozwijania się w pobożności.

Chanuka to inaczej Święto Świąteł. Upamiętnia ono powstanie Machabeusz, które wybuchło po zbezczeszczeniu Świątyni Jerozolimskiej przez wojska syryjskie i ich nakazie oddawania czci przez Żydów greckim bogom. Podczas walk zdarzył się cud – niewielka ilość oczyszczonej rytualnie oliwy służącej do zasilania wiecznego światła w Świątyni (mogąca wystarczyć zaledwie na jeden dzień), paliła się aż przez osiem dni, czyli do czasu, kiedy udało się wytlóczyć nową oliwę. Na pamiątkę tego wydarzenia w święto Chanuka przez osiem dni pali się kolejne świecezki na specjalnym ósmioramiennym świeczniku (chanukija). Święto to upamiętnia także bohaterstwo Judyty, która zgładziła wodza wojsk syryjskich, Holofernesa.

Chanuka upamiętnia wierność wartościom religijnym i narodowym. Zarówno Juda Machabeusz, przywódca powstania, jak i Judyta są bohaterami, których postawa jest godna naśladowania. Tradycyjnie w czasie Chanuki, na pamiątkę cudu z oliwą, podaje się potrawy smażone na oleju, np. placki ziemniaczane, a także potrawy mleczne – na pamiątkę słodkich i mlecznych pyszności, które Judyta przygotowała dla Holofernesa (Jdt 13,1–10).

„Judyta i Holofernes” to bardzo popularny temat w malarstwie renesansu i baroku. Spróbujcie znaleźć co najmniej dwa przedstawienia tego tematu.

Purim jest świętem upamiętniającym uratowanie narodu żydowskiego od zagłady w czasach niewoli babilońskiej. Haman, minister króla Persji, Aswerusa, postanowił zgładzić naród Izraela, ponieważ jeden z pobożnych Żydów nie oddał mu pokłonu.

Wybierając dzień zagłady, Haman ciągnął losy (*purim*) – stąd pochodzi nazwa święta. Naród żydowski uratowała od zagłady Estera, Żydówka będąca żoną króla, która wyprosiła u niego łaskę. Haman został stracony.

W czasie święta Purim w synagodze czyta się Księgę Estery. Imię Hamana zagłoszane jest specjalnymi kołatkami. Tego dnia odbywają się huczne zabawy. Tradycja mówi, że w Purim Żyd powinien wypić tyle wina, aby nie mógł rozróżnić słów „przeklęty Haman” od „błogosławiony Mordechaj”. Na ucztę purimową pieczona jest słodka chała z dużą ilością rodzynek. Spożywa się także słodkie trójkątne bułeczki z makiem, zwane „uszami Hamana”.

Judaizm w sposób szczególnie akcentuje obecność kobiet w życiu religijnym, a także ich rolę w dziejach Narodu Wybranego. Poszukajcie w Biblii opowieści o takich kobietach, jak: Sara, Hagar, Lea, Rut, Estera, Rebeka, Rachela, Miriam. Jakim wartościom Żydzi oddają cześć, upamiętniając te kobiety?

Najpopularniejszy i najbardziej charakterystyczny dla Chanuki jest drajdel, czyli czworoboczny bączek, którym bawią się dzieci i dorośli. Na jego czterech ściankach napisane są hebrajskie litery: n, g, h, sz (נ, ג, ה, ש) – pierwsze litery słów *nes gadol haja szam*, co oznacza „cud wielki był tam”.

Rosz HaSzana	1-2	tiszri
Jom Kipur	10	tiszri
Sukot	15-21/22	tiszri
Szmini Aceret	23	tiszri
Chanuka	25-2	kislew/ tewet
Tu BiSzwat	15	szwat
Purim	15	adar
Pesach	15-22	nisan
Jom HaZikaron	4	ijar
Jom HaAcmaut	5	ijar
Lag BaOmer	18	ijar
Szawuot	6	siwan
Tisza BeAw	9	aw

Poszukajcie informacji o wszystkich świętach zamieszczonych w powyższej tabeli.

Synagoga w Zamościu to jedyna w Polsce synagoga, która służyła Żydom sefardyjskim.

Żydów, którzy osiedlili się na Półwyspie Iberyjskim, określa się mianem Sefardyjczyków (Żydów sefardyjskich), a Żydzi, którzy osiedli w Niemczech bądź wywodzili się stamtąd to Aszkenazyjczycy (Żydzi aszkenazyjscy). Obie grupy dzieliło kilka istotnych różnic, z których najważniejsza dotyczyła języka: Sefardyjczycy posługiwali się językiem ladino, bardzo bliskim hiszpańskiemu, Aszkenazyjczycy zaś mówili w jidysz (słowo „jidysz” znaczy po prostu „żydowski”), wywodzącym się z języka niemieckiego. Wszystkie pisma religijne, oczywiście, były niezmiennie pisane po hebrajsku – dotyczy to zarówno Żydów sefardyjskich, jak i aszkenazyjskich.

Czy wiecie, że najwcześniejsze pisemne wzmianki dotyczące Polski pochodzą z relacji żydowskiego kupca z Hiszpanii, Ibrahima ibn Jakuba? W latach 965-966, a więc w czasach panowania Mieszka I, przebywał on jako poseł na dworze cesarza Ottona Wielkiego. Ibrahim przedstawia państwo Mieszka bardzo korzystnie, dużo uwagi poświęcając liczebności i wyszkoleniu jego wojska.

HISTORIA

Najdawniejsze dzieje narodu żydowskiego opisuje Tora. Zgodnie z tradycją Żydzi wywodzą się od patriarchy Abrahama, który żył około 2000 roku p.n.e. W tym czasie Żydzi byli jeszcze narodem pasterzy i koczowników, jednak z czasem zbudowali na terenie Palestyny silne i niepodległe państwo.

Zajrzyjcie do Starego Testamentu lub do zbioru historii biblijnych. Czy słyszeliście już wcześniej o Noem, Abrahamie, Mojżeszu czy Dawidzie? Postarajcie się, choćby pobieżnie, zapoznać się z opisaną w Biblii historią ludu Izraela.

Kres starożytnemu państwu Izraela położył najazd króla Babilonii, Nabuchodonozora, który w VI w. p.n.e. podbił cały kraj, wkroczył do Jerozolimy i zburzył Świątynię. W IV w. p.n.e. Palestynę zajął Aleksander Macedoński, a w 63 roku p.n.e. opanowali ją Rzymianie. W 70 roku n.e. rzymskie wojska zburzyły Drugą Świątynię, a w roku 135 rzymski cesarz Hadrian wypędził Żydów z Jerozolimy i zakazał im wstępu do miasta. W VII wieku Palestyna została ostatecznie opanowana przez Arabów.

Wraz ze zburzeniem Drugiej Świątyni rozpoczęły się czasy *diaspory* (z greckiego: „rozproszenie”). Żydzi zaczęli stopniowo opuszczać Palestynę i osiedlać się w innych rejonach Basenu Morza Śródziemnego: wzdłuż północnych wybrzeży Afryki, a także na terenie dzisiejszej Hiszpanii, Włoch, Grecji i Turcji. Na przestrzeni kolejnych wieków potomkowie Żydów osiadłych w Hiszpanii przenosili się na północny wschód – na tereny dzisiejszej Francji i Niemiec, a potem Europy Środkowej i Wschodniej. Nie można też zapominać, że niewielka liczba Żydów pozostała na Bliskim Wschodzie, gdzie przez stulecia żyli w społeczeństwie muzułmańskim, w pełni jednak zachowując swą odrębność.

Odrębność kulturowa Żydów widoczna była także w kuchni, a wynikała m.in. z zasad koszerności, z których najważniejsze to zakaz spożywania mięsa niektórych zwierząt oraz nakaz oddzielania produktów mlecznych od mięsnych. Znajdźcie w Internecie przepisy na tradycyjne żydowskie dania (np. czulent, kugel, cymes). Spróbujcie przyrządzić któreś z nich. Czy spotkaliście się już kiedyś ze słowem „cymes”? Czy wiecie, jakie znaczenie ma ono w języku polskim?

Pierwsze informacje o osiedlaniu się Żydów w Polsce pochodzą już z początku XI wieku, jednak znaczny napływ osadników żydowskich rozpoczął się dopiero w wiekach XII i XIII. W porównaniu z państwami Europy Zachodniej, gdzie Żydzi często padali ofiarą zorganizowanych prześladowań (uzasadnianych przede wszystkim tym, że wyznawali wiarę inną niż chrześcijańska), na ziemiach polskich mogli żyć względnie spokojnie. Dzięki temu możliwy stał się znaczny wzrost liczebności tej społeczności. W chwili wybuchu II wojny światowej społeczność żydowska w Polsce liczyła 3 300 000 osób i była najliczniejsza w Europie. Żydzi stanowili wówczas 10 procent polskiego społeczeństwa.

Żydzi osiedlali się przede wszystkim w miastach; wykonywanie niektórych zawodów (takich jak na przykład kolejarz czy policjant) było dla nich zabronione. Zajmowali się zatem głównie handlem i rzemiosłem.

Polska przez stulecia była domem wielu pokoleń Żydów; na jej terenie miał miejsce bezprecedensowy rozkwit kultury żydowskiej, a także myśli religijnej i piśmienictwa. Na ziemiach polskich funkcjonowało wiele ważnych uczelni religijnych, a także drukarni, w których drukowano dzieła wybitnych myślicieli żydowskich, badaczy Tory i Talmudu, czytanych później w wielu krajach Europy. To właśnie tutaj w XVIII wieku narodził się chasydyzm, jeden z najważniejszych nurtów, jakie kiedykolwiek powstały w ramach judaizmu.

Twórcą chasydyzmu był Baal Szem Tow z Międzyboża na Podolu. Chasydzi (*chasid* po hebrajsku znaczy „pobożny”) uznali, że religijność nie może się ograniczać jedynie do ścisłego przestrzegania nakazów i zakazów judaizmu, a nawet – że ich zbyt restrykcyjne przestrzeganie oddala człowieka od Boga. Stąd silny akcent kładziono na emocjonalne przeżywanie wiary. Chasydzi gromadzili się wokół cadyków (*cadi* to po hebrajsku „sprawiedliwy”), charyzmatycznych przywódców duchowych, z których każdy proponował szczególnie sposób przybliżenia się do Boga – określoną metodę studiowania Pism, a także odprawiania poszczególnych praktyk religijnych (lub ich porzucania). Nauki niektórych cadyków niekiedy były spisywane – są to często wybitne traktaty filozoficzne, włączające w obręb zainteresowań nie tylko studiowanie komentarzy rabinicznych, ale także elementy filozofii antycznej i arabskiej. Niektórzy cadykowie zasłynęli także z ekscentrycznych teorii, choćby takich, które głosiły, że wysłuchiwanie są jedynie modlitwy zanoszone krzykiem, albo wyłącznie te, którym towarzyszy taniec.

Na przełomie XVIII i XIX wieku, pod wpływem idei oświecenia, powstał wśród Żydów niemieckich prąd kulturowy zwany haską (z hebrajskiego: „oświecenie”), który rozpowszechnił się później w całej Europie. Jego zwolennicy postulowali rezygnację z izolacjonizmu i zaangażowanie Żydów w życie społeczne i polityczne zamieszkanych przez nich państw oraz umożliwienie Żydom wstępu na świeckie uczelnie. Haskala zapoczątkowała ruch emancypacji i asymilacji Żydów, który w pełni rozwinął się w XIX i XX wieku. Miała też istotne znaczenie dla rozwoju kultury europejskiej – to dzięki jej ideom Żydzi aktywniej mogli włączyć się w życie intelektualne Europy.

Wśród najwybitniejszych twórców kultury polskiej dwudziestolecia międzywojennego znajdowało się wiele osób pochodzenia żydowskiego. Poniżej znajdziecie nazwiska niektórych z nich. Czy potraficie określić dziedziny, którymi zajmowali się wymienieni ludzie? W grupach przygotujcie krótką, 5-10-minutową, prezentację dotyczącą jednego z twórców. Wybitne postaci dwudziestolecia międzywojennego pochodzenia żydowskiego to między innymi: Henryk Berlew, Jan Brzechwa, Maurycy i Leopold Gottlieb, Bruno Jasieński, Mojżesz Kisling, Roman Kramsztyk, Henryk Kuna, Bolesław Leśmian, Mela Muter, Tadeusz Peiper, Artur Rubinstein, Bruno Schulz, Efraim i Menasze Seidenbeutel, Jonasz Stern, Julian Tuwim.

O ile w dużych miastach na terenie Polski liczba Żydów rzadko przekraczała 30 procent ogólnej liczby mieszkańców, o tyle w małych miasteczkach odsetek ten często sięgał 50, 60 i więcej procent. Miasteczka zamieszkałe w całości przez ludność żydowską należały jednak do rzadkości (jednym z wyjątkowych przykładów takiej właśnie miejscowości jest Izbica na Lubelszczyźnie). W dużych ośrodkach

Jeszivat Chachmej Lublin – Jesziwa Mędrców Lublina była jedną z największych szkół talmudycznych w Europie. Została założona przez rabina Meira Shapiro w 1930 roku.

Budynek Gmachu Wychowawczego Warszawskiej Gminy Starozakonnych im. Michała Bergsona został wzniesiony w latach 1911-1914 dzięki inicjatywie prezesa Gminy Żydowskiej, Michała Bergsona. W domu mieściły się: szkoła, ochronka i przytułek dla dzieci żydowskich. Od 1953 r. w sali, która przed wojną była salą modlitewną, mieści się Teatr Lalek „Baj”, a w innych pomieszczeniach – przedszkole, przychodnia zdrowia i prywatne mieszkania.

Synagoga im. Nożyków w Warszawie

W budynku mykwy mieściły się baseny do rytualnej kąpieli. Zanurzenie się w wodzie symbolizuje oczyszczenie ciała i duszy. Woda w mykwie musi mieć naturalne pochodzenie: z deszczu bądź źródła. Rytualne ablucje praktykowane są np. przed Jom Kipur, a kobiety dokonują ich przed ślubem, po menstruacji oraz przed porodem i po nim. W mykwie należało także obmywać przedmioty zakupione od nie-Żydów. Na zdjęciu – budynek byłej mykwy w Makowie Mazowieckim.

miejskich istniały przeważnie całe dzielnice zamieszkiwane niemal wyłącznie przez Żydów. Małe miasteczka, w których Żydzi stanowili większość mieszkańców, nazywano *shtetl* (z jidysz: „miasteczko”).

Podstawową jednostką organizacyjną diaspory był kahał – gmina (po hebrajsku: *kehila*). Wszędzie tam, gdzie istniały społeczności żydowskie, powstawały charakterystyczne budynki o ściśle określonych funkcjach: synagogi, domy kahalne (będące siedzibą władz gminy), mykwy, szkoły religijne: chedery, a w większych miejscowościach – także jesziwy, w których absolwenci chederów mogli kontynuować naukę (rozdzielano tzw. małe jesziwy, które miały charakter szkół średnich, oraz tzw. duże jesziwy, kształcące przyszłych rabinów i uczonych).

Najważniejszym miejscem w każdej gminie była i jest synagoga. Synagoga (z greckiego: „miejsce zgromadzeń”) to przede wszystkim dom modlitwy. W jej wschodniej ścianie znajduje się wnęka (często ujęta w bogato zdobione obramienie), w której przechowywane są zwoje Tory – wnęka ta nosi nazwę *aron ha-kodesz* (z hebrajskiego: „święta skrzynia”). Na środku synagogi stoi *bima* (z hebrajskiego: „podwyższenie”) – murowane podium, z którego odczytuje się Torę i prowadzi modły. W synagogach znajdują się także specjalnie wydzielone przestrzenie dla kobiet, tzw. *babińce* – zasady judaizmu wymagają bowiem, aby mężczyźni i kobiety modlili się oddzielnie.

Na zdjęciu widzicie wnętrze Synagogi im. Nożyków w Warszawie. Przyjrzyjcie się dokładnie. Wskażcie *aron ha-kodesz*, *bimę* i galerię dla kobiet. Zastanówcie się, dlaczego *aron ha-kodesz* umieszczano we wschodniej ścianie synagogi? Czy w waszej miejscowości jest synagoga? Postarajcie się to sprawdzić. Jeżeli tak – dowiedzcie się, jakie funkcje pełni dziś ten budynek. Może po prostu stoi pusty? Zastanówcie się, czy można go zaadaptować dla potrzeb waszej społeczności i w jaki sposób to zrobić?

W czasie wojny Niemcy spalili bądź wysadzili w powietrze setki synagog. Tym, które przetrwały, starano się po wojnie nadać nową funkcję, urządzając w niektórych z nich np. biblioteki lub domy kultury. Wiele synagog zostało też zamienionych na magazyny. Dziś większość z nich to ruiny.

HOLOKAUST

Słowem „Holokaust” określa się eksterminację Żydów przeprowadzoną w czasie II wojny światowej przez hitlerowskie Niemcy. Holokaust był największym masowym mordem w dziejach ludzkości.

W roku 1933 władzę w Niemczech objął Adolf Hitler i jego partia. Głosili oni hasła antysemickie i przedstawiali Żydów jako sprawców wszelkiego zła, jakie kiedykolwiek spotkało Niemcy. Całkowite wyeliminowanie Żydów z życia społecznego było jednym z oficjalnych celów Hitlera, który szybko pozbawił niemieckich Żydów praw obywatelskich i rozpoczął ich brutalne prześladowania. Ostatecznym celem polityki hitlerowskiej wobec Żydów było jednak całkowite

fizyczne unicestwienie tego narodu. Wojna rozpoczęta atakiem Niemiec na Polskę we wrześniu 1939 r. umożliwiła przystąpienie do jego realizacji.

Przeczytajcie w podręczniku do historii rozdziały poświęcone przejęciu władzy w Niemczech przez Adolfa Hitlera. W jaki sposób naziści postrzegali różne narody? Czym uzasadniali swoje stanowisko?

W latach 1939–1945, przy pełnym zaangażowaniu całego aparatu państwowego III Rzeszy, zabito około 6 milionów Żydów. Blisko 2 800 000 z nich pochodziło z Polski. Ogromna większość zginęła w komorach gazowych i masowych egzekucjach. Część zmarła wcześniej z głodu, wycieńczenia i chorób w założonych przez Niemców gettach, część została zakatowana w obozach koncentracyjnych.

Początek

W chwili wybuchu II wojny światowej w Polsce mieszkało 3 300 000 Żydów. W momencie opanowania kraju przez armię niemiecką stanęli oni w obliczu śmiertelnego niebezpieczeństwa. Po bestialskich mordach w czasie kampanii wrześniowej hitlerowcy z całą bezwzględnością zaczęli wprowadzać w życie przygotowany wcześniej plan wyniszczenia narodu żydowskiego. Jego pierwszym etapem było demonstracyjne wyrzucenie Żydów poza nawias społeczeństwa. Jednym z pierwszych kroków okupanta było ograbienie Żydów z ich własności: zablokowano konta bankowe, zarekwirowano przedsiębiorstwa i warsztaty. Ludzie z dnia na dzień pozbawieni zostali nie tylko oszczędności, ale także możliwości zarobkowania. Zakazano im wstępu do większości miejsc użyteczności publicznej – urzędów, parków, kin, restauracji.

Od grudnia 1939 roku Żydom nakazano noszenie na rękawie szerokich, białych opasek z gwiazdą Dawida, dzięki czemu byli oni łatwo i z daleka rozpoznawalni. W tzw. Kraju Warty obowiązywały dwie żółte łaty w kształcie gwiazdy Dawida, które Żydzi musieli mieć naszyte z przodu i z tyłu na ubraniach. Znaki te uniemożliwiały wtopienie się w tłum uliczny i ucieczkę przed brutalnymi atakami hitlerowców.

Getta

Już w 1939 roku w polskich miastach i miasteczkach Niemcy zaczęli tworzyć zamknięte dzielnice żydowskie – getta. Od dawnych żydowskich dzielnic getta organizowane przez hitlerowców różniły się tym, że Żydów osiedlano na ich terenie przymusowo oraz tym, że ludziom nie wolno było opuszczać terenu getta – wyjście poza jego granice bez oficjalnej przepustki było karane śmiercią. Na getta Niemcy wybierali najczęściej najbiedniejsze dzielnice miast – zwykle bez wodociągów, kanalizacji i elektryczności. Polacy i przedstawiciele innych narodowości, którzy mieszkali na terenie przyszłego getta, byli wysiedlani; na ich miejsce sprowadzano Żydów z danej miejscowości i okolic (później do gett zakładanych na ziemiach polskich przywożeni byli także Żydzi z opanowanych przez III Rzeszę państw Europy Zachodniej). Do getta ludzie mogli zabrać ze sobą jedynie bardzo niewielki bagaż, przeprowadzka oznaczała więc utratę dorobku całego życia.

Słowo Holocaust pochodzi od greckiego słowa *holokaustikós*. Holocaustikós to tzw. ofiara całopalna, czyli ofiara, w której ciało złożonego w ofierze zwierzęcia jest w całości spalane na ołtarzu. Ofiary takie były w starożytności składane przez wiele ludów, między innymi przez Żydów. Właśnie ze względu na to, że słowo „Holocaust” wywodzi się ze sfery religijnej, wielu Żydów nie chce używać go, mówiąc o eksterminacji swojego narodu. Dlatego w odniesieniu do wydarzeń II wojny światowej często zamiast terminu Holocaust używa się słowa *Szoa*, które po hebrajsku oznacza Zagładę.

We wrześniu 1939 r. około 1 200 000 polskich Żydów znalazło się w strefie okupowanej przez Związek Radziecki, co chwilowo zapewniło im względne bezpieczeństwo. Po ataku III Rzeszy na ZSRR w lecie 1941 roku ludzie ci padli jednak ofiarą szczególnie brutalnej akcji eksterminacyjnej, wymordowani w masowych egzekucjach przeprowadzonych przez tzw. *Einsatzgruppen*, specjalne oddziały służb bezpieczeństwa.

Warunki życia w gettach były niehumanitarne. Liczba przebywających w nich Żydów wielokrotnie przekraczała pierwotną liczbę mieszkańców tych dzielnic.

W takiej sytuacji błyskawicznie rozprzestrzeniły się choroby, przede wszystkim tyfus plamisty, który dla wycieńczonych głodem ludzi prawie zawsze kończył się śmiercią.

Zdjęcie ukazuje część symbolicznego pomnika upamiętniającego getto warszawskie – jest to fragment muru wzniesionego po wojnie w miejscu, gdzie stał mur zamykający dzielnicę żydowską.

Jednym z najbardziej wstrząsających świadectw Zagłady jest pamiętnik Dawida Rubinowicza. Dawid mieszkał w Krajnie, małej wsi na Kielecczyźnie; był synem mleczarza i akuszerki. W chwili wybuchu wojny miał 12 lat. Jego pamiętnik to pięć zeszytów, w których prostym, dziecinny często językiem opisana została wstrząsająca codzienność okupacji.

W 1942 roku chłopiec, wraz z całą rodziną został wywieziony do obozu zagłady w Treblince, gdzie zginął.

Przydziały żywności. Głód

W czasie okupacji niemieckiej żywność była ściśle racjonowana. Ludzie mogli kupować tylko tyle jedzenia, na ile zezwalały władze. Restrykcje te obejmowały wszystkich, jednak różnice pomiędzy przydziałami przysługującymi poszczególnym narodowościom były ogromne. Niemcy mogli kupić towary pozwalające na spożywanie 2600 kcal dziennie, Polacy – 600 kcal, Żydzi natomiast uprawnieni byli jedynie do 180-190 kcal na dobę (sprawdźcie, ile kalorii mają wasze ulubione batoniki). Za minimum pozwalające na prawidłowe funkcjonowanie organizmu uważa się 1000 kcal dziennie – Żydzi otrzymywali mniej niż 1/5 tej ilości. Łatwo uświadomić sobie, jak straszliwy głód panował w utworzonych przez Niemców gettach. Każdego dnia z wycieńczenia umierały tysiące ludzi; głód najszybciej zabijał ludzi starych i chorych, a także małe dzieci.

Trzeba też pamiętać, że żywność dostarczana do getta była zawsze fatalnej jakości: ziemniaki najczęściej były zgniłe, chleb pieczono ze stęchłej mąki, do której dodawano np. zmielone żołądki. Przydziałowa marmolada robiona była z buraków, z minimalnym dodatkiem nieoczyszczonego cukru.

Na czele jednego z sierocińców utworzonych w getcie warszawskim stał słynny pedagog i pisarz, Janusz Korczak, którego prawdziwe nazwisko to Henryk Goldszmit. Chociaż przedstawiciele polskiego ruchu oporu parokrotnie proponowali mu pomoc w wydostaniu się z getta, zdecydował się pozostać tam do końca i razem ze swoimi podopiecznymi zginął w obozie zagłady w Treblince. Obejrzyjcie film Andrzeja Wajdy pt. „Korczak”.

Dzieci

Prowadzona przez Niemców polityka eksterminacji szczególnie brutalnie uderzała w dzieci. Małe i słabe, były nie tylko najbardziej narażone na skutki głodu i chorób, ale także, jako „nieprzydatne” dla okupanta, często trafiały do obozów zagłady wcześniej niż dorośli. Szczególnie trudna była sytuacja sierot. Na terenach gett istniały liczne sierocińce, których pracownicy robili wszystko, by zapewnić przetrwanie swym podopiecznym.

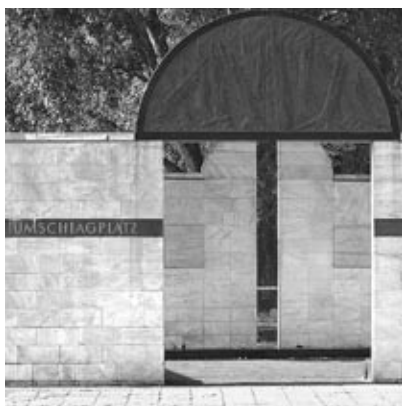
W ratowanie żydowskich dzieci zaangażowany był także polski ruch oporu, którego członkowie pomagali dzieciom wydostać się z getta, a następnie szukali dla nich schronienia u polskich rodzin bądź w polskich sierocińcach.

Endlösung – „ostateczne rozwiązanie”.

Obozy zagłady i obozy koncentracyjne

Utworzenie gett było tylko jednym z etapów polityki III Rzeszy wobec Żydów. W 1942 r. Niemcy przystąpili do „ostatecznego rozwiązania” (*Endlösung*) kwestii żydowskiej, a więc do ostatniego etapu eksterminacji – likwidacji gett i zabicia wszystkich Żydów, którzy jeszcze pozostali przy życiu.

Zbrodnia ta dokonana została w obozach zagłady, do których przewożono ludzi z likwidowanych gett. Pierwszy taki obóz założony został w Chełmnie nad Nerem, kolejne powstały w Bełżcu, Sobiborze i Treblince. Ośrodkiem zagłady, który pochłoniął największą liczbę ludzkich istnień, był obóz w Oświęcimiu: Auschwitz-Birkenau.

Fragment pomnika stojącego w miejscu Umschlagplatz, gdzie w czasie akcji likwidacji warszawskiego getta gromadzono ludzi przed wywiezieniem ich do obozu zagłady w Treblince.

Pomnik upamiętniający blisko 900 000 Żydów, którzy zginęli w obozie zagłady w Treblince.

Uśmiercenie milionów ludzi zostało szczegółowo zaplanowane i przygotowane. Ponieważ masowe egzekucje były kosztowne, zapadła decyzja o zabijaniu Żydów za pomocą trującego gazu. Początkowo do tego celu służyły specjalnie przerobione ciężarówki, w których ludzie dusili się, wdychając gazy spalinowe. Sposób ten okazał się jednak, z punktu widzenia Niemców, niewystarczająco wydajny. Po konsultacjach z naukowcami zdecydowano, że do uśmiercania ludzi najlepiej nadawać się będzie cyklon B, czyli cyjanowodór: silnie trujący związek chemiczny, którego 5–7 kg wystarcza do zabicia 2 000 osób (cyklon B transportowano w postaci niewielkich granulek, z których w kontakcie z powietrzem wydzielał się trujący gaz). Podjęcie decyzji o zastosowaniu gazu wymagało wzniesienia na terenach obozów specjalnych budynków, tzw. komór gazowych. Nie chcąc wywoływać paniki wśród przybywającego do obozów tłumu więźniów, komory gazowe budowano w taki sposób, by przypominały łaźnie – montowano w nich nawet prysznice.

Ludzi przewożono do obozów pociągami, w wagonach, jakich używano do transportu bydła. Droga do obozu mogła trwać nawet kilka dni, w czasie których więźniowie w ogóle nie opuszczali wagonów. Po przybyciu do obozu rozdzielano kobiety i mężczyzn. Był to moment, kiedy członkowie rodzin widzieli swoich najbliższych po raz ostatni. Następnie wszyscy musieli rozebrać się do naga, gołono im głowy (z włosów robiono później materiał, tzw. włósiankę) i kierowano do łaźni. Większość szła tam chętnie, licząc na pierwszą od wielu dni lub tygodni możliwość umycia się. Kiedy zatrzaśkiwały się za nimi drzwi, przez specjalne otwory w suficie pomieszczenia sypano do środka granulki cyklonu B, który w krótkim czasie zabijał wszystkich stłoczonych w komorze ludzi.

Bezcennym źródłem wiedzy o życiu w getcie i wojennych losach polskich Żydów jest Podziemne Archiwum Getta Warszawskiego, zwane Archiwum Ringelbluma. Emanuel Ringelblum, znany historyk, pomimo skrajnie trudnych warunków, zdołał zgromadzić imponujący zbiór dokumentów i relacji świadków, dowodzących zbrodniczego charakteru polityki III Rzeszy. Przed wybuchem powstania w getcie warszawskim zebrane przez Ringelbluma dokumenty zamknięte zostały w trzech metalowych bańkach na mleko i ukryte w piwnicach. Dwie z nich zostały odnalezione, a ich zawartość po wojnie opublikowano. Trzecia zaginęła.

Nie wszyscy przywożeni do obozów Żydzi trafiali od razu do komór gazowych. Niewielką część z nich, około 10-15 procent, pozostawiano przy życiu i zmuszano do katorżniczej pracy. Byli to przeważnie stosunkowo silni i zdrowi młodzi mężczyźni; średnia długość ich życia w obozie wynosiła około 3 miesięcy. Umierali oni zwykle z głodu, odwodnienia (więźniowie praktycznie nie mieli dostępu do wody pitnej, co było dodatkową torturą), pracy ponad siły, chorób oraz nieustannego bicia. Kiedy jednak do obozów przychodziły szczególnie częste i liczne transporty ludzi, rezygnowano z jakiegokolwiek selekcji i wszystkich od razu kierowano do komór gazowych.

Zdjęcie powyżej przedstawia warszawski pomnik Bohaterów Getta, wzniesiony na placu wytyczonym wśród ruin dzielnicy żydowskiej i odsłonięty 19 kwietnia 1948 roku.

Pomnik jest dziełem Natana Rapaporta i Leona Marka Suzina.

Ciała zagazowanych palono: początkowo w tzw. dołach spaleniskowych, później – w specjalnie w tym celu wznoszonych krematoriach. Popiół ze zwłok często używany był jako nawóz.

Po wywiezieniu setek tysięcy ludzi do obozów zagłady w gettach pozostała jeszcze pewna liczba Żydów, w większości wyszkolonych robotników pracujących w niemieckich warsztatach i zakładach przemysłowych. Ludzie ci zdawali sobie sprawę z tego, co spotkało ich towarzyszy, wiedzieli też, że czeka ich taki sam los. W tej sytuacji, w kilku wypadkach, doszło do zbrojnego przeciwstawienia się Niemcom, kiedy ci przystąpili do ostatecznej likwidacji gett.

Najbardziej znanym aktem oporu było powstanie w getcie warszawskim, które trwało od 19 kwietnia do 16 maja 1943 r. Na jego czele stał Mordechaj Anielewicz. Rocznica wybuchu powstania jest dziś w Polsce i na całym świecie obchodzona jako dzień pamięci o Holokauście (Jom HaSzoa). Jak sądzicie, czy powstanie w getcie mogło zakończyć się sukcesem? O co walczyli powstańcy? Zastanówcie się, dlaczego do zbrojnych ataków ruchu oporu nie doszło wcześniej?

Polacy wobec Holokaustu

Holokaust dokonany został na okupowanych ziemiach polskich. To w polskich miastach i miasteczkach Niemcy utworzyli getta, w miejscowościach, na ulicach których ludzie konali z głodu. To właśnie w granicach naszego kraju założyli największe obozy zagłady, w których unicestwiona została większość europejskich Żydów. Jaki był stosunek polskiego społeczeństwa do dokonującej się na jego oczach Zagłady?

Na pytanie to nie ma jednoznacznej odpowiedzi. Ogromna większość Polaków była jedynie biernymi świadkami Holokaustu. Od tej reguły zdarzały się jednak wyjątki. Niektórzy postanowili skorzystać na tragedii Żydów. Szantażowali tych, którzy się ukrywali, grożąc, że wydadzą ich Niemcom. W ten sposób pozbawiali ludzi ostatnich oszczędności, aby w końcu i tak oddać ich w ręce hitlerowców. Zdarzało się też, że Polacy brali czynny udział w prześladowaniach Żydów, tak jak w przypadku pogromu w Jedwabnem i innych miejscowościach. Jednakże z drugiej strony wielu Polaków pomagało Żydom, ratując ich od śmierci. Po wojnie niektórzy z nich wyróżnieni zostali tytułem „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata”, przyznawanym przez państwo Izrael.

Yad Vashem oznacza po hebrajsku „miejsce i imię”. Sformułowanie to pochodzi z piątego wersetu rozdziału 56 Księgi Izajasza. Odnajdźcie w Biblii ten fragment. Przeczytajcie wersy 1-8 z tego rozdziału, a następnie zastanówcie się, dlaczego właśnie tę nazwę wybrano dla izraelskiego Instytutu Pamięci Narodowej.

Tytuł „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata” nadawany jest przez izraelski Instytut Pamięci Narodowej Yad Vashem, którego głównym zadaniem jest zbieranie i opracowywanie informacji dotyczących Zagłady. Tytuł ten przyznawany jest tym wszystkim, którzy w czasie II wojny światowej pomagali Żydom, ratując ich przed śmiercią z rąk hitlerowskich zbrodniarzy. Tytułem „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata” wyróżniono ponad 5000 Polaków – więcej niż obywateli jakiegokolwiek innego państwa. Nie oznacza to oczywiście, że tylko tyłu Polaków pomagało Żydom – wielu nazwisk wciąż jeszcze nie znamy. Co roku tytuły

„Sprawiedliwy wśród Narodów Świata” nadawane są nowym osobom – często, niestety, już pośmiertnie.

A może Sprawiedliwi żyją także w waszej miejscowości? Jeśli dotychczas tego nie sprawdzaliście, zróbcie to, odwiedzając stronę internetową Instytutu Yad Vashem: www.yadvashem.org.il

PAŃSTWO IZRAEL

Rozproszeni po świecie Żydzi przetrwali bez państwa przez ponad dwa tysiące lat, w pełni zachowując swą tożsamość religijną i kulturową. Dopiero XIX wiek przyniósł narodziny idei odbudowy narodowego państwa żydowskiego w Ziemi Świętej, na terenach zamieszkiwanych przez Żydów w czasach biblijnych.

Zajrzyjcie jeszcze raz do rozdziału poświęconego historii narodu żydowskiego. Przypomnijcie sobie znaczenie pojęcia „diaspora”. Następnie na współczesnej mapie świata znajdźcie państwo Izrael, wskażcie Tel Awiw, Jerozolimę i granice Autonomii Palestyńskiej.

Zmierzający do jej realizacji ruch polityczny nazwany został syjonizmem. Jego najwybitniejszym i najbardziej znanym ideologiem był Teodor Herzl (1860–1904). W czasach Herzla Ziemia Święta zamieszkiwana była przez ludność arabską i znajdowała się w granicach Turcji. Choć Turcja była już w tym czasie państwem bardzo słabym, postulat utworzenia na jej terenie niezależnego państwa żydowskiego nie miał szans na realizację. Syjoniści liczyli jednak, że do swojej idei zdołają przekonać jedno z wielkich mocarstw europejskich, rywalizujących ze sobą o wpływy na Bliskim Wschodzie.

Nadzieje te zostały częściowo spełnione w latach I wojny światowej, która przyniosła upadek imperium tureckiego. W 1917 r. idea utworzenia państwa żydowskiego po raz pierwszy uzyskała oficjalne poparcie na arenie międzynarodowej; zostało ono wyrażone w tzw. deklaracji Balfoura (ówczesnego ministra spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii). Kiedy w 1920 r. Wielka Brytania, na mocy porozumień międzynarodowych, otrzymała mandat nad Palestyną (prawo do zarządzania tym terytorium), oficjalnie zezwolono na osiedlanie się tam żydowskich imigrantów.

Droga od osadnictwa do niepodległego państwa była jednak jeszcze daleka. Władze brytyjskie starały się ograniczać liczbę osadników żydowskich, aby nie dopuścić do wybuchu niezadowolenia ludności arabskiej, która przecież zamieszkiwała te tereny przez niemal półtora tysiąca lat. Kwestia utworzenia niepodległego państwa żydowskiego powróciła na arenę międzynarodową po zakończeniu II wojny światowej. Dla wielu Żydów, którzy przeżyli Holokaust, budowa niepodległego państwa stała się niekwestionowanym priorytetem. Po trzech latach niezwykle intensywnych działań politycznych, połączonych z gwałtownym napływem imigrantów żydowskich, cel został osiągnięty. W 1948 r. na terenie byłego Mandatu Brytyjskiego powstało Państwo Izrael. Po ponad dwóch tysiącach lat Żydzi mieli znów własny, niepodległy kraj. Jego językiem urzędowym został hebrajski.

Od 1942 roku akcję pomocy żydowskim dzieciom z warszawskiego getta koordynowała Irena Sendler z Rady Pomocy Żydom „Żegota”. Jej działania ocaliły życie 2500 dzieci. Listy nazwisk dzieci przemycanych poza teren getta Irena Sendler chowała w szklanych słojach, które następnie zakopywała. Jej historia stała się tematem projektu zrealizowanego w 1999 roku przez amerykańskie uczennice z Kansas, dzięki którym o Irenie Sendler usłyszał cały świat. Odwiedźcie stronę internetową tego projektu: www.irenasendler.org

Nie wszyscy Żydzi akceptowali idee syjonizmu. Przez wielu głęboko religijnych ludzi pomysł utworzenia państwa żydowskiego postrzegany był jako herezja — Żydzi mieli przecież wrócić do Jerozolimy dopiero w czasach mesjańskich.

Przybywający do Izraela osadnicy często zrzeszali się w tzw. kibuce. *Kibuc* (z hebrajskiego: „zbiorowość”, „siedziba”) to wspólnota rolnicza, której członkowie razem uprawiają należącą do kibucu ziemię, a następnie dzielą się owocami swojej pracy. Dobrze zorganizowane i świetnie zarządzane kibuce w znacznym stopniu przyczyniły się do dobrobytu Izraela. Z czasem ich popularność zaczęła jednak spadać – dziś w kibucach żyje mniej niż 3 procent Izraelczyków.

Flaga i godło Izraela. Barwy narodowe Izraela to biel i błękit.

Najważniejszym miastem Izraela i stolicą państwa jest Jerozolima. Jej polska nazwa pochodzi z hebrajskiego *Jerusala'im*, co znaczy „Miasto Pokoju”. Jerozolima jest miejscem wyjątkowym dla trzech wielkich religii – judaizmu, chrześcijaństwa i islamu. Wymieńcie co najmniej jedną budowlę o szczególnym znaczeniu dla każdej z nich.

Powstanie Państwa Izrael, choć zaakceptowane przez społeczność międzynarodową, od początku budziło opór świata arabskiego. Izrael leży na terenie, gdzie od stuleci mieszkali Arabowie. Warto pamiętać też, że w momencie utworzenia Izraela Żydzi stanowili mniejszość jego obywateli, a większością byli Arabowie. Izrael mógł więc być postrzegany jako państwo obce nie tylko przez sąsiadów, ale także przez dużą część jego mieszkańców. Taki stan rzeczy doprowadził do wybuchu kilku kolejnych wojen, jakie Izrael stoczył z sąsiadami już w pierwszych latach swojego istnienia. O ile jednak kwestia zewnętrznych granic państwa została ustabilizowana, o tyle problem części ludności zamieszkującej Izrael wciąż pozostaje nierozwiązany. Od momentu powstania Izraela państwo to zamieszkują dwa narody wyznające różne religie, a każdy z nich postrzega Ziemię Świętą jako swoją ojczyznę. Sytuacja ta doprowadziła do ostrego wewnętrznego konfliktu i licznych aktów przemocy.

Aby położyć kres rozlewowi krwi, w 1993 roku podjęto decyzję o podziale terytorium Izraela i wydzieleniu obszaru Autonomii Palestyńskiej – niezależnego terytorium zamieszkiwanego w większości przez ludność arabską, ale kontrolowanego częściowo przez Izrael. Utworzenie Autonomii nie zadowoliło jednak w pełni żadnej ze stron – mimo podejmowanych przez Izrael wysiłków pokojowych konflikt trwa do dziś, a osiągnięcie trwałego porozumienia i pokój wydają się kwestią przyszłości.

Ściana Zachodnia, popularnie nazywana Ścianą Płaczu. Jest to fragment muru dziedzina Drugiej Świątyni, wzniesionego około 20 r. p.n.e. i jednocześnie jedyne ocalałe fragmentu Świątyni Jerozolimskiej.

W Jerozolimie każde miejsce jest dobre, by stoczyć teologiczną dysputę... co widać na zdjęciu powyżej! W tle – Ściana Płaczu.

ŻYDZI DZIŚ

Po II wojnie światowej żydowskie życie społeczne i kulturalne w Polsce zaczęło się odradzać. Od lat pięćdziesiątych niemal całkowicie regulował je Centralny Komitet Żydów w Polsce (CKŻP). Powstawały szkoły, internaty, sanatoria, biblioteki, kluby sportowe, istniało bogate życie kulturalne. Wydawano gazety w języku jidysz i polskim, działało wydawnictwo książkowe. W Polskim Radiu nadawano audycje w języku jidysz. W 1950 roku powstał Teatr Żydowski im. Estery Rachel Kamińskiej, który działa do dziś.

Jednocześnie od początku PRL trwała legalna i nielegalna emigracja Żydów z Polski; jej pierwsza większa fala nastąpiła po pogromie kieleckim, potem po roku 1956 i wreszcie w wyniku antysemickich wydarzeń w 1968 roku. Wówczas większość Żydów opuściła Polskę, przestała działać także większość instytucji żydowskich.

Przełom polityczny w 1989 roku przyniósł kolejne odrodzenie społeczności żydowskiej w Polsce. Wielu polskich Żydów przez długi czas nie wiedziało o swoim pochodzeniu; swoją tożsamość odkrywają dopiero teraz. Niektórzy z nich decydują się żyć zgodnie z zasadami judaizmu (np. przestrzegać zasad koszerności), choć często bywa to trudne. W roku 1993 utworzono w Warszawie Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP (ZGWŻ). Jest on prawnym kontynuatorem przedwojennych gmin żydowskich oraz utworzonego w 1946 roku Związku Religijnego Wyznania Mojżeszowego. W skład ZGWŻ wchodzi Gminy Wyznaniowe Żydowskie (GWŻ) w Bielsku-Białej, Legnicy, Krakowie, Łodzi, Szczecinie i Warszawie. W Gdańsku, Poznaniu i Wrocławiu istnieją filie ZGWŻ. Siedziba Naczelnego Rabina Polski znajduje się w Warszawie.

Na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat zainteresowanie historią, religią i kulturą Żydów gwałtownie wzrosło. Katedry badawcze zajmujące się tymi zagadnieniami istnieją na niemal wszystkich państwowych uczelniach.

Izaak Bashevis Singer (1904-1991) był jednym z najwybitniejszych i najslawniejszych pisarzy XX wieku; w 1978 r. uhonorowany został Nagrodą Nobla. Urodził się w Leoncinie pod Radzyminem koło Warszawy, a w 1935 r. wyemigrował do Stanów Zjednoczonych, gdzie powstały jego najważniejsze dzieła. Najbardziej znane powieści Singera to: *Rodzina Muszkatów* (1950), *Sztukmistrz z Lublina* (1960), *Szosza* (1978). Czy słyszeliście już wcześniej o Singercie? Sprawdźcie, czy w bibliotece szkolnej są książki tego autora.

Wydaje się coraz więcej książek o tematyce żydowskiej, coraz częściej dzieła żydowskiej i izraelskiej literatury są tłumaczone na język polski. Wielu młodych ludzi – nie tylko żydowskiego pochodzenia – zaczyna uczyć się języka hebrajskiego, a czasem także jidysz.

I chociaż społeczność i kultura żydowska nigdy nie będą odgrywać w naszym kraju roli tak istotnej, jak miało to miejsce przed wojną, to jednak na nowo stają się one ważną częścią krajobrazu kulturowego Polski.

Wiele organizacji pozarządowych w Polsce działa na rzecz ochrony i popularyzacji tradycji żydowskich. Organizują one m.in. liczne festiwale, takie jak Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie (www.jewishfestival.art.pl), Festiwal Kultury Żydowskiej „Warszawa Singera” w Warszawie (www.shalom.org.pl), czy Festiwal Simcha we Wrocławiu (www.simcha.art.pl), w których co roku uczestniczą tysiące ludzi. Każdego roku odbywa się też wiele dużych imprez kulturalnych o zasięgu regionalnym, takich jak choćby Festiwal Czulentu w Lelowie. Na zdjęciu koncert w krakowskiej synagodze Tempel, Festiwal Kultury Żydowskiej, 2004 r.

Marsz Żywych organizowany jest od 1991 r.; młodzi Żydzi z całego świata oddają hołd ofiarom Holokaustu, przechodząc od Auschwitz do Birkenau. Od kilku lat towarzyszy im młodzież polska. W ciągu ostatnich lat wiele się zmieniło w sposobie organizowania Marszu – młodzież żydowska ma trochę więcej czasu, by poznać się i porozmawiać z młodymi Polakami. Często podkreślają, że jest to bardzo ważny element ich podróży do Polski.

Kalendarz żydowski

MIESIĄC	LICZBA DNI	ODPOWIEDNIK W KALENDARZU GREGORIAŃSKIM
nisan	30	marzec/kwiecień
ijar	29	kwiecień/maj
siwan	30	maj/czerwiec
tamuz	29	czerwiec/lipiec
aw	30	lipiec/sierpień
elul	29	sierpień/wrzesień
tiszi	30	wrzesień/październik
heszwan	29 lub 30	październik/listopad
kislew	30 lub 29	listopad/grudzień
tewet	29	grudzień/styczeń
szewat	30	styczeń/luty
adar	29 lub 30	luty/marzec
adar II	29	marzec/kwiecień

Alfabet hebrajski

alef	bet	gimel	dalet	he	waw	zajin	chet	tet	jod	kaf
א	ב	ג	ד	ה	ו	ז	ח	ט	י	כ,ך
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20
lamed	mem	nun	samech	ajin	pe	cadi	kof	resz	szin	taw
ל	מ,ם	נ,ן	ס	ע	פ,ף	צ,ץ	ק	ר	ש	ת
30	40	50	60	70	80	90	100	200	300	400

Pięć liter: kaf, mem, nun, pe oraz cadi zapisuje się w inny sposób, kiedy występują w wyrazie jako litery końcowe. Umieściliśmy je w odpowiednich miejscach tabeli po przecinku. Słowa hebrajskie czytamy od strony prawej do lewej.

PRAKTYCZNE UWAGI PRZY SPRZĄTANIU CMĘTARZY ŻYDOWSKICH

KOMISJA RABINICZNA DO SPRAW CMĘTARZY

Zakazuje się:

- kopania gruntu (w tym używania narzędzi ciężkich)
- wrywania drzew i krzewów z korzeniami
- odkopywania kamieni, tablic nagrobnych (macew)
- samowolnego grzebania kości
- podkopywania ogrodzenia cmentarza (ze względu na nieznane obecnie, a wytyczone pierwotnie granice)
- otwierania grobów.

Zezwala się na:

- usuwanie chwastów, kwiatów, mchów (płytko zakorzenionych)
- koszenie trawy, zbieranie śmieci
- oczyszczanie tablic (macew) i płyt nagrobnych z lisci (nie wolno stosować żadnych środków chemicznych lub ostrych narzędzi mogących uszkodzić tablice)
- wytyczenie alejek na powierzchni gruntu – tylko w uzgodnieniu z Komisją
- instalację pamiątkowych i informacyjnych tablic – po uzgodnieniu treści napisu z Komisją
- przycinanie drzew i krzewów tuż przy powierzchni ziemi
- nawożenie dodatkowej warstwy ziemi.

W razie jakichkolwiek pytań bądź wątpliwości prosimy o kontakt z Komisją Rabiniczną ds. Cmentarzy (tel. 0 22 624 14 84).

Uwaga: powyższe przepisy związane są z religijnym prawem żydowskim. W sprawach porządkowania cmentarzy mają również zastosowanie m.in. następujące akty prawne, z którymi należy się zapoznać przed rozpoczęciem prac:

- Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. Nr 162 z 17 września 2003 r., poz. 1568);
- Ustawa z 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady – tekst ujednolicony po zmianie z 27 marca 2003 r. (Dz.U. Nr 80 z 2003 r., poz. 717);
- Ustawa z 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury – tekst ujednolicony po zmianie z 27 marca 2003 r. (Dz.U. Nr 80 z 2003 r., poz. 717).

Tekst: Małgorzata Bakalarz, Beata Gładyś, Anna Halbersztat, Weronika Litwin

Konsultacje merytoryczne: Eleonora Bergman, Jan Jagielski, Piotr Kadłcik, Monika Krawczyk, Piotr Paziński, Bella Szwarcman-Czarnota
Redakcja i korekta: Małgorzata Bakalarz, Anna Twardziak

Opracowanie graficzne i skład: rzeczyobrazkowe.pl

Fotografie: Beata Gładyś, Marcin Kamiński, Monika Krawczyk, Jacek Olejnik, Wiktor Osiecki, Justyna Połog, Paweł Wieczorek, Katarzyna Zawada

Dziękujemy Ambasadzie Izraela w Polsce, Żydowskiemu Instytutowi Historycznemu w Warszawie oraz Stowarzyszeniu Dzieci Holokaustu za udostępnienie fotografii do publikacji.

© Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, 2008

ISBN – 978-83-61306-76-4

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego założona została w marcu 2002 roku przez Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP (ZGWŻ) oraz Światową Organizację Żydowską ds. Restytucji (WJRO). Fundacja działa na tych terenach, którymi, z racji zbyt dużej odległości, trudno jest się zajmować gminom żydowskim.

Z mandatu ZGWŻ Fundacja zajmuje się odzyskiwaniem obiektów stanowiących przed II wojną światową własność gmin żydowskich, a także zarządza nimi, przeprowadza renowacje i otacza opieką relikty materialnego dziedzictwa Żydów polskich. Naszym priorytetem jest ochrona cmentarzy: we współpracy z innymi organizacjami i osobami prywatnymi doprowadziliśmy do upamiętnienia, ogrodzenia i uratowania przed zniszczeniem kilkunastu cmentarzy żydowskich (m.in. w Zakopanem, Kozienicach, Mszczonowie, Kłodzku, Iwaniskach, Strzegowie, Dubience, Kolnie, Iłży czy Lesku). Działania Fundacji obejmują także rewitalizację szczególnie ważnych i wartościowych zabytków dziedzictwa żydowskiego. Do takich obiektów należą m.in. synagogi w Kraśniku, Rymanowie oraz synagoga w Zamościu.

Nasza działalność na rzecz ochrony dziedzictwa nie może jednak ograniczać się do samej tylko opieki nad poszczególnymi obiektami; równie ważna jest dbałość o poszerzanie wiedzy na temat historii Żydów, którzy przez wieki współtworzyli dziedzictwo kulturowe Polski. Do najważniejszych działań edukacyjnych Fundacji należy program „Przywróćmy Pamięć”. Mamy nadzieję, że dzięki udziałowi w tym programie młodzi ludzie zaczną nie tylko dostrzegać i cenić wielokulturowe dziedzictwo swojego regionu, ale też zrozumieją, jak ważny jest szacunek i zrozumienie dla innych kultur.

Więcej informacji na temat Fundacji: www.fodz.pl

Program edukacyjny „Przywróćmy Pamięć”: www.pamiec.fodz.pl

Program „Przywróćmy Pamięć” wspierają:

Bank BPH

FUNDUSZ INICJATYW
obywatelskich

Program „Przywróćmy Pamięć” jest współfinansowany ze środków otrzymanych od Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w ramach Rządowego Programu – Fundusz Inicjatyw Obywatelskich.